

TOMISLAV JONJIĆ
ZAGREB

Organizirani otpor jugoslavenskomu komunističkom režimu u Hrvatskoj 1945.-1953.*

Sažetak

U ovom se tekstu, na temelju dostupnoga arhivskoga gradiva i objavljene literature, obrađuje otpor kojega su Hrvati u prvim poratnim godinama pružali jugoslavenskoj državi i komunističkom režimu u njoj. Iako se razdoblje od 1945. do 1966. može smatrati razdobljem izrazito brutalnog obračuna s nepoćudnim slojevima pučanstva i društvenim skupinama, period od 1945. do 1952./53. zaslužuje posebnu obradu. Njega obilježava slom Nezavisne Države Hrvatske (NDH), pobjeda partizanskog pokreta na čelu s Komunističkom partijom Jugoslavije (KPJ), međunarodno priznanje novog režima i gušenje svakog oblika oporbenog života. Usporedno s tim se u Hrvatskoj i BiH tisuće pojedinaca opiru novoj, komunističkoj Jugoslaviji. Nastaju i brojne organizirane skupine, što nesumnjivo svjedoči o višem stupnju političkog otpora novom režimu. U tom razdoblju također dolazi do spora između Tita i Staljina, te grčevitih napora jugoslavenskog režima da Kominternu uvjeri u svoju komunističku pravovjernost. U jeku hladnog rata izbija Korejski rat te se zaoštrava Tršćanska kriza, što snažno obilježava i događaje u komunističkoj Jugoslaviji. Cezuru predstavlja kulminacija progona Katoličke crkve i prekid diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana, te Staljinova smrt 1953. godine.

Uvod

Po okončanju Drugoga svjetskog rata Hrvatska se ponovno našla u Jugoslaviji. Nakon teškog iskustva monarhističke Jugoslavije (1918.-1941.) i krvavoga sukoba u doba rata, obnova jugoslavenska države među Hrvatima je imala veliki broj protivnika.¹ Činjenica da su u novoj državi prevagu odnijeli komunisti, koji su ubrzo preuzeli svu vlast i uveli totalitarni sustav, taj je otpor pojačavala i dodavala mu i novu, ideološku dimenziju. Osim što se koristio povoljnim vanjskopolitičkim okolnostima, totalitarni jugoslavenski komunistički režim čitavo se vrijeme na vlasti održavao organiziranim nasiljem, odnosno fizičkim likvidacijama velikog broja ljudi u vrijeme preuzimanja vlasti i neposredno nakon toga, te snažnom represijom tijekom čitava svog postojanja.² Povijest

---

* Ovaj je članak objavljen na engleskom jeziku u *Review of Croatian History*, časopisu koji objavljuje Hrvatski institut za povijest, god. 3/2007, br. 1, str. 109.-145.

¹ Za položaj Hrvata u monarhističkoj Jugoslaviji, usp. Rudolf HORVAT, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1944.; Rudolf BIĆANIĆ, *Ekonomska podloga hrvatskog pitanja*, II. izd., Zagreb, 1938.; Bosiljka JANJATOVIĆ, *Politički teror u Hrvatskoj 1918.-1935.*, Zagreb, 2002.; Jure KRIŠTO i Ivica MIŠKULIN, Špijuni na hodočašću. Euharistijski kongres u Zagrebu 1930. godine u sustavu represije nad Hrvatima, *Tkalčić*. Godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije, br. 9, Zagreb 2005., 273.-326. i dr.

² Jugoslavenski su komunisti svoj represivni sustav započeli izgrađivati već 1941., a nakon rata on je postao ključna poluga vlasti novoga režima. Komunistička tajna služba OZN-a (Odeljenje za zaštitu naroda) osnovana je 13. svibnja 1944. Ta je služba u ožujku 1946. reorganizirana, te je razdvojena na Upravu za istraživanje i dokumentaciju (UID), Upravu državne bezbednosti (UDB), Vojnoobavještajnu službu (VOS)

komunističke Jugoslavije radi toga je istodobno i povijest političkih progona i političkog uzništva. U tisućama presuda u političkim procesima izrečene su brojne smrtno osude, i još brojnije vremenske kazne koje se mjere u desetcima tisuća godina. Uz glavnu kaznu redovito su izricane dodatne zaštitne mjere, poput oduzimanja građanskih i roditeljskih prava te konfiskacija imovine.

O pravoj naravi jugoslavenskoga komunističkog režima zorno svjedoči činjenica da su politički osuđenici jugoslavenskoga režima u zatvorima ostali čak i nakon što se slomio taj režim i nestala država koju je on štitio.³ Kao i svaki totalitarni režim, ni jugoslavenski se komunistički sustav nije zaustavljao samo na progonu svojih protivnika, nego je nerijetko izmišljao i stvarao neprijatelje, kako bi dobio izgovor za uvođenje novih represivnih mjera. Ali, i bez toga je u hrvatskim zemljama uporno i neprekidno nailazio na neprijateljstvo većine građana.

To je neprijateljstvo nerijetko poprimalo oblike organiziranog otpora. Ta je problematika još uvijek uglavnom neobrađena, iako se u hrvatskoj političkoj emigraciji o njoj u više navrata pisalo. I u Hrvatskoj je nakon 1990. objavljen veliki broj članaka i priličan broj knjiga koje su u pravilu memoarskog značaja i opisuju tragične sudbine pojedinaca. Većina njih se bavi tragičnim zbivanjima na kraju rata.⁴ Veći broj knjiga posvećen je pojedinačnim sudbinama u poratnim komunističkim tamnicama.⁵ Djelomično je, ali još uvijek nedovoljno, istražen i zatvorski sustav u Hrvatskoj i BiH.⁶ Nešto sustavnije obrađen je položaj odnosno progon Katoličke crkve u hrvatskim

---

i Kontraobavještajnu službu (KOS). U kasnijem je razdoblju bilo dodatnih organizacijskih promjena. (Usp. Hrvatski državni sabor - Komisija za utvrđivanje ratnih i poratnih žrtava (dalje: HDS, Komisija), *Izvešće o radu od osnutka (11. veljače 1992.) do rujna 1999.*, Zagreb, 8. listopada 1999., 22.-25. Opš. Josip JURČEVIĆ, *Bleiburg – Jugoslavenski poratni zločini nad Hrvatima*, Zagreb, 2005., 239.-364.).

³ I u vrijeme održavanja prvih demokratskih izbora u Hrvatskoj, u proljeće 1990., nakon pada Berlinskog zida i sloma Ceaucescuova režima, u hrvatskim su zatvorima još uvijek čamili brojni politički zatočnici, osuđeni u komunističkoj Jugoslaviji. Među njima su bili: Filip Bagić, Stjepan Deglin, Ivo Tubanović, Juraj Pilko i dr. Tada se na izdržavanju kazne još nalazio i pripadnik Bugojanske skupine, Ludvig Pavlović. Na izdržavanju kazne u komunističkim tamnicama u Hrvatskoj u to su vrijeme bili i politički osuđenici drugih nacionalnosti, osobito Albanci.

⁴ Mnoštvo memoarskih tekstova o toj temi objavljeno je u *Političkom zatvoreniku*, mjesečniku Hrvatskog društva političkih zatvorenika, kao i u drugim časopisima i listovima (*Narod, Glas Koncila* itd.). O svojim uspomena na Bleiburg i Križni put knjige su objavili, primjerice: Zvonimir DUSPER, *U vrtlogu Bleiburga*, Zagreb, 1996.; Tomislav OBRDALJ, *Jedan život od Bleiburga do danas*, Sarajevo, 1998.; Stipo SLIPAC, *Svjedok - Moj križni put*, Novi Travnik, 1996.; Ivan ALILOVIĆ, *Križni put i raspuća hrvatskih đaka, studenata i intelektualaca iz Hercegovine*, Mostar – Zagreb, 1999.; Nedžad SULEJMANPAŠIĆ, *Od Sarajeva do Bleiburga u povratak. Ratni dnevnik 18. 12. 1944. - 11. 6. 1945.*, Zagreb, 2006. i dr.

⁵ Branimir PETENER, *Ustaše – spomen i baština*, Zagreb, 1992.; Petar Peko COTA, *Svjedočenja*, Zagreb, 1994.; Ivan J. PINTAR, *Četiri godine u Titovu paklu*, Zagreb, 1995.; *Svjedočenje dvanaestorice: 20189 dana robije*, Rijeka, 1995.; Mara ČOVIĆ, *Sjećanje – svjedočenje: Zvuči kao priča a bila je istina!*, Rijeka, 1996.; Ante PRPIĆ, *Iza lepglavskih rešetaka*, Rijeka, 1996.; Slavko RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, Rijeka, 1999.; Blaž BORDIĆ, *Moja sjećanja. Hrvati u okovima velikosrpskog i jugokomunističkog režima*, Donji Andrijevc, 2000.; Ivo GRGUREV, *Svjedočanstvo (jednog i mnogih stradanja)*, Split, bez god. (1999.); Julijan RAMLJAK, *Nečastiva urota*, Visovac, 2000.; ISTI, *Nečastiva urota II.*, Visovac, 2000.; Josip BEJUK, *Sjećanja logoraša br. 2544*, Sinj, 2000.; Marica STANKOVIĆ, *Godine teške i bolne*, Zagreb, 2000.; Ivo BJELOKOSIĆ, *Svećenik matični broj St. Grad. 2019*, Dubrovnik, 2002.; Baldo MLADOŠEVIĆ, *Gospodin je bio moja snaga*, Dubrovnik, 2004. itd.

⁶ Kazneno-popravnim domom u Lepoglavi ozbiljno se pozabavio Augustin FRANIĆ, *KPD Lepoglava – mučilište i gubilište hrvatskih političkih osuđenika*, Zagreb, 2000. Zbirku uspomena i dokumenata o ženskoj kaznionici u Požegi objavila je Kaja PEREKOVIĆ, *Naše robijanje. Hrvatske žene u komunističkim zatvorima – okovane golubice*, Rijeka – Zagreb, 2004.

zemljama.⁷ Također se pojavio i veći broj članaka, pa i jedna monografija o križarskom pokretu koji je obilježio prve poratne godine u Hrvatskoj i BiH.⁸

Ovaj članak pokušava pokazati da je već od 1945. jugoslavenski režim u Hrvatskoj i BiH nailazio ne samo na aktivni i pasivni otpor pojedinaca, nego da su mu se čitavo vrijeme organizirano suprotstavljale ilegalne skupine hrvatskih seljaka, radnika, srednjoškolaca i sveučilištaraca. Te skupine redovito nastaju spontano i uvijek u svjetlu vanjskopolitičkih događaja odnosno unutarnjopolitičkih previranja u Jugoslaviji. U prvim poratnim godinama osnovni ton njihovu političkom djelovanju daje nada da će naoružani križarski pokret dovesti do svrgavanja komunističkog režima i uspostave neovisne Hrvatske. Kad se ta nada izjalovila, težište djelatnosti ilegalnih skupina postaje političko-propagandni rad, kojemu je cilj razgoliti komunistički režim i diskreditirati jugoslavenstvo kao državnu i nacionalnu misao.

Pokušaji organiziranja oružanog otpora

Osim masovnih smaknuća pripadnika oružanih snaga bivše NDH i njezinih pristaša, u proljeće i ljeto 1945. izrečene su tisuće smrtnih osuda. U velikom broju slučajeva one nikad nisu izrađene u pismenom obliku, a često puta su sastavljene naknadno i u obliku koji posve odudara od uobičajenih odluka u kaznenom postupku.⁹ Tim su osudama obuhvaćana tzv. stara djela, odnosno ponašanje optuženika u doba NDH (pri čemu su se i sama pripadnost hrvatskim oružanim snagama ili obavljanje redovite gospodarske djelatnosti u to doba smatrali kaznenim djelom!). Često su ta «stara djela» povezivana s «novima», tj. sa stvarnom ili tobožnjom protujugoslavenskom aktivnošću nakon okončanja ratnih operacija.

Zavladalo je razdoblje straha, te posvemašnje osobne i pravne nesigurnosti. Životne su i gospodarske prilike bile izrazito teške. Ratom iscrpljeno i desetkovano pučanstvo u razorenim i oštećenim naseljima suočeno je s racioniranom opskrbbom. Unatoč najavama režima o preraspodjeli dobara i socijalno pravednijom poredku, nacionalizacija i agrarna reforma samo su unazadile ionako slabo razvijeno gospodarstvo. I na stvarnoj i na simboličkoj razini velika se većina Hrvata osjeća pokorenim: umjesto

---

⁷ Iz obilne bibliografije o ovoj problematici navedimo samo nekoliko naslova: Stjepan KOŽUL, *Spomenica žrtvama ljubavi Zagrebačke nadbiskupije*, Zagreb, 1992.; ISTI, *Martirologij Crkve zagrebačke*, Zagreb, 1998.; Andrija NIKIĆ, *Hercegovački franjevci mučenici 1524.-1945.*, Mostar 1992.; ISTI, *Lučonoše naše vjere i uljudbe – mrtvoslovnik hercegovačkih fratara*, Mostar, 2004.; Anto BAKOVIĆ, *Svećenici žrtve rata i poraća 1941.-1945.*, Zagreb, 1994.; Petar BEZINA *Franjevci provincije Presvetoga Otkupitelja – žrtve rata 1942.-1948.*, Split, 1995.; ISTI, *Šibenska biskupija kroz dva rata*, Šibenik, 1998.; ISTI, *Progoni biskupa, svećenika i redovnika Splitske metropolije i Zadarske nadbiskupije 1941.-1992.*, Split, 2000.; A. FRANIĆ, *Svećenici mučenici – svjedoci komunističkog progona*, Dubrovnik, 1996.; Žarko ILIĆ, «Hercegovački franjevci u komunističkim zatvorima» u: *Kršni zavičaj*, br. 31, Humac, 1998., 135-143.; Marijan KARAUOLA, *Žrtve i mučenici*, Sarajevo, 1999.; Juraj BATELJA [priredio], *Crna knjiga o grozovitostima komunističke vladavine u Hrvatskoj*, Zagreb, 1999.; Jure KRIŠTO, «Postupak komunista prema vjerskim službenicima, osobito pripadnicima Katoličke crkve nakon rata.» *1945. – razdjelnica hrvatske povijesti* (Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Hrvatskom institutu za povijest u Zagrebu 5. i 6. svibnja 2006.), Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2006., 231-255. itd.

⁸ Zdenko RADELIĆ, *Križari: gerila u Hrvatskoj 1945.-1950.*, Zagreb, 2002. Usp. Ante VUKIĆ, *Velebitski vukovi. Zapisi iz hrvatske križarske borbe*, bez mj., 1984.; Martin GRABAREVIĆ, *Kalvarija hrvatskog vojnika*, II. izd., Zagreb, 1993.; Ivo LUČIĆ-PAROKOVIĆ, *Uvijek uz Hrvatsku*, Drenovci, Hrašće, 1998. itd.

⁹ Usp. Z. RADELIĆ, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.: od zajedništva do razlaza*, Zagreb, 2006., 63.

glorifikacije hrvatstva u doba NDH, u novoj se državi veliča bratstvo i jedinstvo,¹⁰ ulicama i trgovima izbrisana su imena hrvatskih narodnih velikana, kako bi im pobjednici nadjenuli imena po Crvenoj armiji i sovjetskim maršalima. Na svakom je koraku vidljiv i kulturni sraz: umjesto europske odnosno tradicionalne srednjoeuropske orijentacije, Hrvatska je izložena utjecaju komunističkog Istoka. Škole i sveučilište preplavljaju sovjetski udžbenici, u kinima se prikazuju sovjetski filmovi. Također se novi jugoslavenski režim odmah odlučio na izravan progon središnjih hrvatskih kulturnih institucija. Dio prvaka Matice hrvatske otišao je u emigraciju, a drugi je dio uhićen ili smijenjen, kako bi vodstvo preuzeli režimski pouzdanici. Druga važna hrvatska kulturna institucija, Hrvatsko kulturno društvo Napredak sa sjedištem u Sarajevu, prije konačne zabrane djelovanja podvrgnuto je montiranom procesu, na kojem su krivim proglašeni i osuđeni predsjednik Ante Alaupović i još 23 člana vodstva.¹¹ Raspuštena su i druga važna kulturna društva, poput Društva sv. Jeronima ili Hrvatskoga izdavačačkog bibliografskog zavoda. Obustavljeno je izlaženje Hrvatske enciklopedije, a njezin netom tiskani peti svezak je uništen. Velikom broju književnika i kulturnih djelatnika zabranjeno je djelovanje i istupanje u javnosti. Zabranjen je ili na drugi način onemogućen katolički tisak. Za mlade je ljude poseban problem bilo učestalo izbacivanje nepoćudnih učenika iz škola, uz poništenje svjedodžbi i onemogućavanje nastavka školovanja, bez ikakva sudskog postupka i utvrđivanja individualne odgovornosti.¹² Jugoslavenska je obavještajna služba već od 1945. planirala i izvodila atentate na istaknute hrvatske političke emigrante, te ih je ubila najmanje 68, a pokušala ubiti i oti još nekoliko desetaka.¹³

Odlučni da uspostave totalitarni režim po uzoru na SSSR, jugoslavenski su komunisti onemogućavali stvarnu obnovu makar pseudodemokratskog režima i djelovanje predratnih političkih stranaka. Iz taktičkih je razloga, doduše, tijekom procesa stjecanja diplomatskog priznanja dopušteno prividno postojanje naizgled nekomunističkih organizacija, ali su one djelovale pod strogim nadzorom komunista. Zapravo se radilo o instrumentalizaciji marginalnih skupina, koje su imale režimu poslužiti za stvaranje privida demokracije. Čim je potreba za takvom kulisom otpala, te su skupine uklonjene s političke pozornice.¹⁴ U slučajevima kad su pojedinci ili skupine

---

¹⁰ Zanimljivo je da se sintagma «bratstvo i jedinstvo svih naših naroda i narodnosti» uvijek svodila na «bratstvo i jedinstvo» Hrvata i Srba, dok se nikad nije zamijetila krilatica o «bratstvu i jedinstvu», recimo, Hrvata i Makedonaca.

¹¹ Arhiv Hrvatskog društva političkih zatvorenika (dalje: AHDPZ), Presuda Suda narodne časti Federalne Bosne i Hercegovine, br. SNČ 221/45 od 30. srpnja 1945. Mladen ČALDAROVIĆ, «'Napredak' 1945.-1949.», Radovi Hrvatskog društva za znanost i umjetnost 3 (1995.), 73.-85.

¹² O progonu nepoćudnih učenika na zagrebačkoj Klasičnoj gimnaziji 1945./46. pisao je J. Juras u polemici s Draženom Kalogjerom (Jure JURAS, «Činjenice malo drugačije», *Vjesnik*, 19. siječnja 1996., 34.-35.). Diskriminiranje i pronalaženje neprijatelja u novogradiškoj gimnaziji u proljeće 1946. opisao je A. Tomlinović (Augustin TOMLINOVIĆ-SAMAC, Iz uspomena jednoga hrvatskog robijaša, (2), *PZ*, (8) 1998., br. 70, siječanj 1998., 41.-42.) Podsjećajući na tadašnje djelovanje kasnije uglednog ekonomista Branka Horvata, L. Buturac je opisao kako je tridesetak klasno i politički nepoćudnih učenika izbačeno iz požeške gimnazije u šk. godini 1945./46. (Lojzo BUTURAC, «Jednom partizan, uvijek partizan», *Hrvatsko slovo*, (8) 2002., br. 400., Zagreb, 27. prosinca 2002.) Takve su mjere diljem Hrvatske primjenjivane i u kasnijim desetljećima.

¹³ HDS, Komisija, *Izvešće o radu*, n. dj., 21.-38.

¹⁴ Klasičan je primjer prokomunističkog dijela HSS-a, kojega je komunistički režim instrumentalizirao i koristio pod imenom Izvršnog odbora Hrvatske republikanske seljačke stranke.

pokušali stvarno djelovati na obnovi višestranačja, režim je odgovarao represijom. Kako je u onome dijelu vodstva HSS-a, koje je ostalo u Hrvatskoj, i dalje postojala težnja za nastavkom političkog djelovanja, na sjednici CK KPJ početkom 1947. donesena je odluka o konačnome političkom obračunu, pa su uskoro uhićeni brojni prvaci HSS-a i veće skupine studentskih pristaša te stranke.¹⁵

U takvim je okolnostima odmah nakon sloma NDH započeo oružani otpor skupina koje su se nazivale križarima, škriparima, kamišarima, šumnjacima i sl., a koje će čak desetak godina iza rata s većim ili manjim intenzitetom pružati otpor novoj državi i njezinu režimu.¹⁶ Broj tih tih skupina vrlo je velik,¹⁷ a one postoje praktično u svim pokrajinama u kojima žive Hrvati: od Subotice do Konavala i Boke Kotorske, te od Čakovca i Varaždina do Gorskoga kotara i Rijeke.¹⁸ Nema ih jedino u Istri, zbog tamošnje specifične situacije i neriješenog pitanja granice s Italijom.¹⁹

Razumljivo je, da je ponašanje pripadnika križarskih skupina – i uopće protivnika novog režima – bilo dobrim dijelom uvjetovano i procjenama ili glasinama da slijedi obračun Zapada s jugoslavenskim komunističkim režimom. Prema zapisniku o saslušanju križarskog jataka Jage Tomac, križari u bjelovarskoj okolini su uvjerovali stanovništvo «kako se cijeli svijet buni protiv Komunističke i da ih pomaže Englezka i Amerika, jer da ovako nemože ostati»²⁰ Uz Engleze, kao saveznici i pomagači najčešće su spominjane

---

¹⁵ Opš. Z. RADELIĆ, *Hrvatska seljačka stranka 1945.-1950.*, Zagreb, 1996. Jedan od tih postupaka bio je i onaj protiv Tome Jančkovića i dr., kao i postupak protiv Ivana Resteka i dr., u kojem je deset osoba osuđeno za članstvo u ilegalnoj mačekovskoj organizaciji utemeljenoj 1945. (AHDPZ, Optužnica Javnog tužništva za grad Zagreb br. K-48/1948 od 3. veljače 1948. protiv T. Jančkovića i dr. te presuda Okružnog suda za grad Zagreb, Kz-48/48 od 23. veljače 1948.; Optužnica javnog tužništva za grad Zagreb – Odjeljenje bezbjednosti, br. B. 120/1948. od 22. ožujka 1948. protiv I. Resteka i dr. te presuda Okružnog suda za grad Zagreb br. K-139/48 od 2. travnja 1948.)

¹⁶ Primjerice, križar Antun Tuna Buturac uhićen je na planini Dilj 15. siječnja 1955. (Lojzo BUTURAC, «Tuna Buturac 17 godina bez slobode (1945.-1962.)», *PZ*, (10) 2000., br. 102. rujan 2000., 43.-44.). Neki su se križari skrivali i do sredine 60-tih godina (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 230.)

¹⁷ Radelić donosi popis velikog broja hrvatskih gerilskih skupina u zasad jedinoj monografiji o križarskom pokretu (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 482.-489.)

¹⁸ Križara ima i na otocima: Ivan Pandol s otoka Hvara u križare je otišao već 1945. (Usp. Ivan PANDOL, «Neka mi se jave supatnici!», *PZ*, (9) 1999., br. 83, veljača 1999., 30.). Okružni sud u Subotici u ožujku 1948. osudio je tri skupine Hrvata, optuženih da pripadaju «ustaško-križarskoj terorističkoj organizaciji»: presudom br. K-95/48 od 17. ožujka 1948. osuđeni su Vojislav Pešut i još deset osoba, među kojima su tri svećenika; presudom br. K-104/48 od 24. ožujka 1948. osuđeni su Marija Čović i još osam osoba, među kojima su također tri svećenika, a presudom K-108/48 od 25. ožujka 1948. osuđeni su Tome Vukmanov i još šest osoba (Marija DULIĆ, «Da se ne zaboravi: subotički proces 1946.», *PZ*, (9) 1999., br. 87, lipanj 1999., 47.; Ante SEKULIĆ, «Dvije subotičke presude (1948. i 1972.)», *PZ*, (10) 2000., br. 102, rujan 2000., 37.-40.) Jedan slučaj križarskih akcija kod Srijemske Mitrovice spominje i Radelić (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 427.)

¹⁹ Partizansko komunističko vodstvo je i hrvatske svećenike u Istri, koji su odbijali staviti se bezrezervno u službu ratnog pobjednika proglašavalo «ustašama» i «fašistima», pa je niz svećenika ubijen krajem rata i neposredno nakon njega. (Opš. Ivan GRAH, *Istarska crkva u ratnom vihoru (1943.-1945.)*, 2. izd., Pazin, 1998.) No, režim je shvatio da mu je potpora svećenstva pri rješavanju teritorijalnog spora s Italijom nužna, pa je pristao na krupnije ustupke, a i crkveni su čimbenici, imajući na umu važnost teritorijalnog rješenja, pokazivali spremnost na kompromis, čime je stvoreno stanje u kojem su se dvije strane, iako načelno i ideološki suprotstavljene, mogle privremeno trpjeti. (Usp. Stipan TROGRLIĆ, «Uz 60. godišnjicu ubojstva Sluge Božjega Miroslava Bulešića», (1), *Glas Koncila*, (46) 2007., br. 35 (1732), 2. rujna 2007., 25.)

²⁰ AHDPZ, Zapisnik o saslušanju Jage Tomac, sastavljen dne 21. IV. 1947. god. u kancelariji okružnog odjeljenja U. D. B.-e za okrug Bjelovar.

Sjedinjene Američke Države.²¹ Ili, kako se izrazio don Ivo Grgurev, koji je 1945. osuđen na 15 godina robije zbog tri članka u šibenskome listu *Hrvatski Jadran*, u kojima se založio za opstanak NDH: «...U ono vrijeme je svatko vjerovao u skori dolazak Engleza i Amerikanaca. (...) Nitko onda nije mogao zamisliti da bi zapadne velesile koje gospodare morima i oceanima, mogle dopustiti sovjetskom medvjedu da umoči svoje šape u Jadransko more...».²² Raspoloženja posavskih križara jedan od sudionika prisjeća se na sljedeći način: «Suradnici su nas hrabрили i obećavali pomoć sa strane, s koje strane, nismo znali, samo eto, čvrsto smo vjerovali i to nas je održavalo».²³

Može se također reći da je kod nastanka brojnih ilegalnih skupina veliku ulogu imalo uvjerenje da se hrvatska politička emigracija pribrala i dobro organizirala, te planira oružani povratak u domovinu radi uspostave neovisne hrvatske države.²⁴ U tome se emigracija imala nasloniti na brojne križarske skupine. Usporedno s tim, politička emigracija, koja se počela organizirati već u ljeto 1945.,²⁵ upravo je u križarskom pokretu vidjela ključnu polugu svog povraka u domovinu. Radi organiziranja i povezivanja križarskih skupina, uskoro je po nalogu bivšega državnog vodstva pokrenuta Akcija Deseti travanj. Ona će imati tragične posljedice za veliki broj njezinih neposrednih sudionika: presudom Vrhovnog suda NRH br. K-1/48-141 od 22. srpnja 1948. protiv Ljube Miloša i dr., na smrt vješanjem osuđeno je 20 osoba, a na kaznu smrti koja se ima izvršiti strijeljanjem njih još 23. Osude su izvršene već 31. kolovoza 1948.²⁶ Osim polučene koristi slabljenja emigracije, režim će se okoristiti tom akcijom ili, preciznije, suđenjem njezinim sudionicima, također i za stvaranje *crnih legendi* o Hrvatima.²⁷ No, neovisno o tome, Akcija Deseti travanj jedna je od važnih epizoda u hrvatskom otporu komunističkoj Jugoslaviji. Ona nedvoumno svjedoči o rodoljubnom otporu znatnog dijela hrvatskog pučanstva, a ujedno pokazuje koju je ulogu u toj borbi imala emigracija.²⁸ Ona

---

²¹ Usp. Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., passim. M. Grabarević opisuje tadašnju atmosferu riječima: «...O svemu tome samo se mnogo priča. Šapuće se kako će križarima dolaziti neka pomoć izvana. kako će Amerikanci slati oružje, municiju i hranu, te kako će se naši zajedno s njima vratiti.» (M. GRABAREVIĆ, *Kalvarija hrvatskog vojnika...*, n. dj., 104.)

²² I. GRGUREV, *Svjedočanstvo*, n. dj., 162.

²³ I. LUČIĆ-PAROKOVIĆ, *Uvijek uz Hrvatsku*, n. dj., 21.

²⁴ Usp. Ladislav HAJBA, «Prekodravski seljaci u 'Akciji Deseti travanj'», *PZ*, (12) 2002, br. 121, Zagreb, travanj 2002., 31. Nastanak tog uvjerenja autor pripisuje glasinama koje je jugoslavenska obavještajna služba svjesno puštala, da bi se obračunala s političkim protivnicima.

²⁵ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 45.-46

²⁶ AHDPZ, Optužnica Javnog tužništva FNRJ br. K-124/48 od 17. juna 1948., Presuda Vrhovnog suda NRH br. K 1/48-141 od 27. kolovoza 1948. i Zapisnik o izvršenju smrtne kazne br. Pov. 1573-III-1-1948 od 31. kolovoza 1948.

²⁷ Vrlo zanimljivu analizu tog suđenja i njegove uloge u nastanku jasenovačkog mita, kao i u previranjima u jugoslavenskome komunističkom vodstvu u svjetlu Rezolucije Informbiroa, donosi K. Katalinić u neobjavljenom rukopisu knjige *Poslijeratna politička emigracija: od Bleiburga do Republike Hrvatske*.

²⁸ Bilo je još pokušaja organiziranja ustanka, u kojima su sudjelovali pripadnici hrvatske političke emigracije. Skupina Tolić-Oblak, koju je činilo devet gerilaca (Ilija Tolić, Josip Oblak, Dražen Tapšanji, Mirko Fumić, Krešimir Perković, Rade Stojić, Stanko Zdrilić, Branko Podrug i Vlado Leko) ušla je u Hrvatsku 7. srpnja 1963. Pripadnici tzv. Bugojanske skupine, njih 19 na čelu s braćom Ambrozom i Adolfom Andrićem, naoružani su prešli tadašnji austrijsko-jugoslavensku granicu 20. lipnja 1972. Većinom su pobijeni u idućim tjednima, dok su trojica (Mirko Vlasnović, Đuro Horvat i Vejsil Keškić) osuđeni na smrt i smaknuti 17. ožujka 1973. Preživio je samo mladi Ludvig Pavlović, koji je dočekao oslobođenje 1991., ali je već te godine kao sudionik Domovinskog rata ubijen u sumnjivim okolnostima na Studenim Vrilima nedaleko od Posušja. Ujesen 1974. u Hrvatsku su se prebacili Ivan Matičević i Mate Prpić, koji su 29. listopada 1974. ubijeni kod Gospića.

je također pružala nadu domovinskim oporbenim skupinama i protujugoslavenski raspoloženim krugovima, što je bilo od velike važnosti za ustrajavanje u otporu režimu. Također je snažila prozapadnu orijentaciju hrvatske osloboditeljske borbe. Iako se može pretpostaviti da su komunističke vlasti znale i same širiti takve glasine,²⁹ režim je očito bio uvjeren da ta «pomoć sa strane», konkretno sa Zapada, doista dolazi. U tom su smislu vlastima bili sumnjivi pojedinci koji su mogli poslužiti kao spona između Zapada (ili, bar, zapadnih obavještajnih službi) i križara.³⁰

Objektivno, križarski je pokret od početka bio osuđen na neuspjeh: vanjskopolitičko je okruženje bilo takvo da su razbijanje Jugoslavije i uspostava neovisne Hrvatske bili isključeni, a na unutarjem su planu masovni pokolji i brutalna represija iz dana u dan sužavali prostor djelovanja. Radi toga je križarski pokret važniji i zanimljiviji kao simptom narodnog raspoloženja i kao dokaz kontinuiteta borbe za državnu neovisnost, negoli kao pokret koji bi stvorio novu kvalitetu na hrvatskoj političkoj pozornici.

Uobičajilo se križarski pokret smatrati «ustaškom gerilom».³¹ Ta bi ocjena uglavnom mogla stajati za neka područja, poput Like, Dalmatinske Zagore ili Hercegovine, gdje su većinu križara doista činili pripadnici oružanih snaga NDH.³² No, u nekim drugim područjima, poput Hrvatskog Zagorja i Podravine, nerijetko su većinu križarskih skupina činili bivši pristaše HSS-a.³³ Primjerice, pristaše HSS-a u virovitičkom su području radi postignuća promidžbenog uspjeha krajem 1945. ustrojili organizaciju znakovita naziva: «Promičbeni odjel II. križarske divizije». Skupina je imala 49 članova, od kojih je jedan ubijen u šumi, a uhićeno ih je 28, te je u studenom 1946. Divizijski vojni sud u Osijeku osudio 21 člana.³⁴ Organizacija je širila proturežimske letke i pokušavala uspostaviti vezu s križarskim skupinama, a stavljeno im je na teret i to, da su širili vijesti kako «u emigraciji postoji nova Hrvatska vlada na čelu sa Mačekom i Butkovićem, te da ih u svemu pomažu Englezi i da će doskora doći u Hrvatsku da

---

²⁹ Pri čemu treba imati na umu da takve glasine nisu bile bez utjecaja. One su poticale narod na pomoć križarima: «...Čak nam je (...) tvrdio da se po Brodskom Varošu i okolnim selima skuplja pomoć u hrani i odjeći i da je odaziv sve veći jer da narod čvrsto vjeruje kako će ih Amerika pomoći u naoružanju» (M. GRABAREVIĆ, *Kalvarija hrvatskog vojnika*, n. dj., 119.)

³⁰ Karakterističan je slučaj američkoga državljanina hrvatskog podrijetla, Ivana J. Pintara, koji je osuđen na četiri godine robije, zbog toga što je - kako je u siječnju 1947. zabilježio *The New York Times* - bio «u službi predstavnika međunarodne reakcije» i zbog «ohrabrivanja križara i terorističkih bandi u nadi da će dobiti pomoć iz inozemstva» (I. J. PINTAR, *Četiri godine*, n. dj., 70.)

³¹ Radelić ocjenjuje: «Naime, ne samo da su mnogi među njima bili ustaše, temeljni razlog je u tome da su osnovni ton križarima, njihovoj vojnoj i političkoj orijentaciji, uz sve promjene koje je donio pad NDH, davali upravo pripadnici ustaškog pokreta i ustaške vojnice». No, autor je svjestan da križarski pokret ipak nije posve homogen: «Među križarima nedvojbeno su bili najbrojniji oni pripadnici OS NDH koji su se odmah povukli u šume. Slijedili su ih oni koji su se odmetnuli iz straha pred uhićenjem, ali i odbjegli logoraši te dezerteri iz JA». (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 17., 197.)

³² A. VUKIĆ, *Velebitski vukovi*, n. dj.; Ivan GABELICA, «Križari – hrvatski pokret otpora u Imotskoj krajini 1941.-1945.», (I.) *PZ*, (12) 2002, br. 122, svibanj 2002., 33.-38.; (II.) *PZ*, (12) 2002., br. 123, lipanj 2002., 27.-31. Radelić objavljuje izvješće Prvoga hercegovačkoga križarskog zdruga od 27. srpnja 1946., u kojemu se njegovi pripadnici smatraju «ustašama», te se, štoviše, navodi kako je 75 posto Hrvata i dalje privrženo Paveliću i ustaštvu, oko 20 posto Mačeku i HSS-u, a tek 5 posto «Titu i partizanstvu» (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 97., 108.-109.)

³³ L. HAJBA, «Prekodravski seljaci...», n. dj.

³⁴ AHDPZ, Presuda Divizijskoga vojnog suda u Osijeku br. 18005-18026/46 od 27. studenoga 1946. protiv Ladislava Hajbe i dr.

preuzmu vlast (...) da je u inostranstvu formirana vojska od 80.000 vojnika od kojih se je već na Bilogoru prebacilo oko 12.000 i da ove jedinice zajedno sa križarima vode borbu protiv današnje vlasti».³⁵ Ima još slučajeva u kojima je HSS dovođen u vezu s križarima.³⁶ Drugdje su među križarima bili brojni vojni bjegunci ili silom unovačeni pripadnici partizanske Jugoslavenske vojske, koji su iz različitih razloga pobjegli u šumu. Veliki broj takvih slučajeva bio je u Konavlima.³⁷ Bjelovarski je Divizijski vojni sud, sa sjedištem u Osijeku, 28. siječnja 1947. izrekao osude Vjekoslavu Mikuličinu i petorici njegovih drugova, koji su kao vojnici Jugoslavenske armije ustrojili skupinu koja je nastojala stupiti u dodir s križarima, te potom pobjeći u šumu ili u emigraciju, radi borbe protiv jugoslavenskoga državnog poredka. Petorica od šest osuđenika podrijetlom su iz južne Hrvatske, te se u partizanima nalaze od veljače 1945.³⁸ Također, prema svjedočenju katoličke redovnice koja je osuđena zbog pomoći križarima, među križarima u Bosanskoj Posavini bilo je i muslimana i pravoslavnih.³⁹

Sačuvane su brojne presude protiv pripadnika križarskog pokreta i njihovih jataka.⁴⁰ Zbog prostornih ograničenja, ovdje ih nije moguće navesti. No, sve njih karakterizira vrlo sumaran istražni postupak u kojemu osumnjičenik redovito nije imao pravo na pomoć branitelja. Glavna je rasprava bila vrlo kratka, a njezina se zapravo jedina svrha sastojala u tome da se pred sudskim vijećem, za potrebe osude, potvrdi sadržaj istražnih zapisnika. Tamo gdje ih je bilo, odvjetnici su obranu svodili na to da zatraže blaže kažnjavanje. Osude su izricane brzo, a kazne su bile drakonske. U mnogim slučajevima se optuženici nisu žalili, a tamo gdje bi žalba ipak bila izjavljena, odluka drugostupanjskog suda donesena je u vrlo kratkom roku.⁴¹

Presude jugoslavenskih vojnih i redovitih sudova u postupcima protiv križara i jataka redovito se pozivaju i na priznanja optuženika. Iznimno su rijetki slučajevi, da se u tekstu obrazloženja presude problematizira način pribavljanja tih priznanja. Jedan od

---

³⁵ AHDPZ, Presuda Divizijskoga vojnog suda u Osijeku br. 18005-18026/46 od 27. studenoga 1946. Usp. L. HAJBA, «Promičbeni odjel II. križarske divizije», *PZ*, (12) 2002, br. 124/125, Zagreb, srpanj-kolovoza 2002., 54.-62.

³⁶ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 159.-166.

³⁷ Pismo dr. A. Franića autoru od 2. listopada 2004. Usp. A. FRANIĆ, Povodom šezdesete godišnjice smrti Pera Bakića, vođe konavoskih križara, *PZ*, (15) 2005., lipanj 2005., 24.-26.; Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 414.-415.

³⁸ AHDPZ, Presuda Divizijskoga vojnog suda u Bjelovaru – sada u Osijeku, sud. br. 61-83/47 od 28. siječnja 1947.

³⁹ Enver MEHMEDAGIĆ, «Razgovor sa sestrom Zvezdanom u tišini samostanskog ozračja», *PZ*, (6) 1996., Zagreb, lipanj 1996., 35. Prema izvješću Ante Vrbana iz studenoga 1946., među križarima u BiH ima tek oko jedan posto muslimana (Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 103.-104.)

⁴⁰ Osim u sudskim pismohranama, brojne presude u presliku postoje u Hrvatskome društvu političkih zatvorenika i u Administrativnoj komisiji Vlade Republike Hrvatske, koja je mjerodavna za odlučivanje o statusu bivših hrvatskih političkih uznika u upravnom postupku. Sve ovdje citirane presude u presliku se nalaze i u posjedu autora.

⁴¹ Primjerice, u predmetu protiv Franje Ozmeća i dr. zagrebački je odvjetnik dr. Ivo Maraković, koji je branio jednog optuženika, prvostupanjsku presudu primio 2. kolovoza 1948. Nije poznato kad je žalba izjavljena i je li bilo i kasnije izjavljenih žalbi drugih optuženika, ali je drugostupanjska odluka izrečena već 17. kolovoza 1948., dva tjedna kasnije. (AHDPZ, Presuda Okružnog suda za grad Zagreb K-246/48 od 29. srpnja 1948.; Presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske Kž-1211/1948 od 17. kolovoza 1948.) U predmetu protiv zagrebačkih franjevac («Operacija Gaon»), od izricanja prvostupanjske odluke do odluke povodom žalbi proteklo je šesnaest dana. To je ipak bio napredak u odnosu na postupke iz 1945. u kojima je bilo skoro pravilo, da se suđenje, izricanje presude i njezino izvršenje (i u slučaju smrtnih osuda) obavi u jednome jedinom danu.

takvih slučajeva zbio se u Zadru. Okružni sud u Zadru presudom K-62/1948 od 30. prosinca 1948. osudio je Petra Sidica i još četiri osobe, da su se tijekom 1947. organizirali radi pomoći križarima u zadarskom zaleđu, pa da su u tu svrhu pribavili i nešto oružja, a da je prvooptuženik u kolovozu 1948. htio umaknuti u emigraciju «radi vršenja krivičnih djela protiv naroda i države», ali su ga u tome spriječili «organi državne bezbjednosti». Optuženici su na glavnoj raspravi priznali, da su istražne zapisnike potpisali, ali su naglasili da su to uradili «jer se je tako od njih tražilo». Prvooptuženik Sidic, navodi se u presudi, «raniji ustaša, koji ostavlja utisak tvrdokornog i upornog čovjeka, i ako priznaje da nije bio tučen, hoće da objasni svoje priznanje time što je bio vezivan i stavljan u samicu». Četvrtoptuženi Dušan Golem je «u početku tvrdio da je iz bojazni priznavao što se je od njega tražilo, a zatim da je prilikom saslušanja i suočenja bio ustravljen i u nesvesti zbog malarije od koje je tada bolovao, pa se ne sjeća što je sve govorio», dok drugooptuženi Pavle Knežević «navodi da on nije priznao ono što je ušlo u zapisnik[,] već da je isljednik pisao sve što je htio, a osim toga da je bio i tučen». Naravno, sud nije prihvatio njihove obrane.⁴²

Predbacivanje istražnim tijelima da su zlostavljala istražnika, moglo je za optuženika uroditi i pogubnijim posljedicama. Don Baldo Mladošević je presudom Okružnog suda u Dubrovniku K-33/48 od 22. lipnja 1948. osuđen na čak sedam godina zatvora s prisilnim radom, jer je na javnoj glavnoj raspravi izjavio da su istražna tijela u jednome drugom predmetu nad njim primjenjivala «represalije i fašističke metode osim ricinusa».⁴³

Još su rjeđi primjeri u kojima se makar posredno potvrđivalo, da zapravo nije postojala nikakva neprijateljska (križarska ili jatačka) organizacija, nego da se radilo o namještaljci OZN-e odnosno UDB-e.

Okružni sud u Varaždinu presudom br. K-188-191/1947 od 17. lipnja 1947. osudio je Franju Kraljića i još četiri osobe, optužene da su u prvoj polovici 1947. u svoje kuće primali križare i hranili ih. Svi su optuženici krivicu priznali, osim četvrtoptuženoga Mirka Hadele, koji je ustrajao u tvrdnji da mu na vrata nisu banuli križari, «već da je to bio potporučnik Čačko Josip, Svedić Vlado desetar i njegov brat Ivan».⁴⁴

Cilj takvih namještaljki bio je višestruk. Njima se, s jedne strane, eliminiralo političke protivnike, ali se ujedno, s druge strane, stvaralo opravdanje za represivne mjere ili za još snažniji progon političkih protivnika. Zoran primjer daje teror koji je pred kraj 1947. zaveden u malome zapadnohercegovačkom gradiću Posušju. U studenome 1947. UDB-a inscenira u Posuškim Vinjanima susret križara i njihovih pomagača, te bez suda ubija nekoliko ljudi. Odmah potom, u prosincu 1947. u Posušju je uvedeno izvanredno stanje i prijeki sud, zbog tvrdnje UDB-e da raspolaže dokumentima o postojanju zapravo izmišljenoga Ustaškog združenja Kralj Tomislav. Pučanstvo općine je konfinirano u improvizirani logor, a pojedine su obitelji protjerane i u udaljene dijelove BiH. Po kratkom je postupku pred prijekim sudom osuđeno sedam ljudi. Pritvoreno je i

⁴² AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Zadru br. K-62/1948 od 30. prosinca 1948.

⁴³ Faksimil presude v. u: B. MLADOŠEVIĆ, *Gospodin je bio moja snaga*, n. dj., 73.-75.

⁴⁴ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Varaždinu K-188-191/1947 od 17. lipnja 1947. U pismu autoru od 8. lipnja 2003., Nikola Jagar je potvrdio da se doista radilo o provokaciji, što da u to vrijeme nije bila rijetka pojava, jer su «udbaši preobučeni u križare tako išli kod pojedinaca[,] nasilno tražeći hranu[,] da bi mogli osuditi ljude da su hranili Križare».

podvrgnuto brutalnoj istrazi njih još oko 360, a nekoliko desetaka suđeno je na visoke zatvorske kazne.⁴⁵

I u susjednoj, duvanjskoj općini došlo je do preseljavanja pučanstva odnosno njegovog konfiniranja u sabirne logore, kako bi se presjekla veza s križarima. To je bila relativno česta mjera koju su komunističke vlasti poduzimale: Radelić navodi niz primjera preseljavanja brojnih obitelji ili čak čitavih sela u Lici, Senju, Muću, Dubrovniku, Zagrebu i u Cazinskoj krajini.⁴⁶ Isti slučajevi događali su se u Kiseljaku, Busovači i drugdje. Obitelji konavoskih križara i njihovi potencijalni jataci prisilno su preseljavani na Korčulu.⁴⁷ Unatoč takvim mjerama, režimu je trebalo pet godina da se obračuna s oružanim otporom hrvatskih boraca, a još nekoliko da istrijebi i posljednje ostatke križarskoga pokreta.

Politički otpor: ilegalne organizacije

Iako unaprijed osuđen na neuspjeh, križarski je pokret najkasnije suđenjem Božidaru Kavranu i drugovima doživio presudan poraz. No, time nije prestao organizirani otpor jugoslavenskoj državi i komunističkom režimu, pa se, kako kaže dvostruki osuđenik dr. A. Franić, «široj zemlji rađaju usporedno ilegalne hrvatske organizacije kao HOP, ODRA, TOHO, TIHO itd. One su nicali kao gljive poslije kiše. Jedan dio njih je bio baš u začetku, a drugi je UDB-a izkonstruirala, da može osuditi i likvidirati, po njihovu mišljenju, iztahnute protivnike.»⁴⁸ Već u prvim godinama postojanja komunističke Jugoslavije, u njezinim su se tamnicama našli pripadnici brojnih ilegalnih skupina, koje S. Radičević uzgred spominje: HIP (Hrvatski ilegalni pokret), ABC (Antiboljševički centar), ABB (Antiboljševički blok), HOP (Hrvatski oslobodilački pokret), HROP (Hrvatski republikanski oslobodilački pokret), TOHO (Tajna organizacija hrvatske omladine), ODRA (Osvetnici Dravograda) i druge.⁴⁹ Većina njih potpuno je nepoznata i laičkoj i stručnoj javnosti, pa će tek sustavnija istraživanja u budućnosti moći na temelju fragmenata arhivskoga gradiva i škratih uspomena rekonstruirati kronologiju i dosege otpora brojnih skupina hrvatskih rodoljuba. Pri analizi i ocjeni njihova djelovanja treba imati na umu oštrinu i brutalnost režimske represije. Ona je utjecala na konspirativnost njihova rada, a time i na dostupnost autentičnih, pouzdanih dokumenata o njihovu djelovanju. U ovom je trenutku moguće dati samo općenite naznake, mahom na temelju režimskih optužnica i osuda (koje nipošto ne valja uzimati bez rezerve), te malobrojnih sjećanja preživjelih.

No i na temelju tako škratih dokumenata može se kazati da borba za hrvatsku državnu neovisnost nije utrnula u svibnju 1945. Ona se nastavila drugim metodama borbe, pri čemu su akteri uzimali u obzir sve bitne unutarnjopolitičke čimbenike i previranja, ali i razvitak međunarodnih odnosa.⁵⁰ Tako je Vojni sud komande grada Zagreba presudom br. 2059/45 od 25. kolovoza 1945. osudio dvanaest pitomaca

⁴⁵ Josip Jozo SUTON, *Posuški žrtvoslov*, Zagreb, 1998., 100.-110., 259. i dr.

⁴⁶ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 215.-216.

⁴⁷ A. FRANIĆ, «Povodom šezdesete godišnjice smrti Pera Bakića», n. dj.

⁴⁸ A. FRANIĆ, «Sustavno prikupljanje građe za noviju hrvatsku političku povijest», *PZ*, (8) 1998., br. 78, rujan 1998., 8.-9.

⁴⁹ S. RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, n. dj., 154.

⁵⁰ U svojim memoarskim zapisima Marica Stanković spominje očekivanja hrvatskih političkih osuđenica u Požegi od «Andersenovih trupa, Grčke, Koreje...» (M. STANKOVIĆ, *Godine teške i bolne*, n. dj., 63.)

Domobranske zastavničke škole, optuženih za organiziranje neprijateljske skupine, koja se sastajala i planirala aktivnosti kao što su čitanje i raspačavanje neprijateljskih letaka. Navodno su pripremali i bijeg u šumu. Prvostupanjskom su odlukom petorica osuđena na smrt. Trojica (Vladimir Ključec, Željko Hamperl i Ivan Javor) doista su smaknuti, dok su preostale dvije smrtno kazne (Stjepanu Brajdiću i Rudolfu Sambolcu) preinačene na 20 godina tamnice. Na višegodišnju su tamnicu osuđeni i Josip Bašić, Anton Bačani, Baltazar Katić, Petar Jurišić, Nikola Vrkljan i Tomislav Javor.⁵¹

Svega nekoliko tjedana nakon sloma NDH, skupina zagrebačkih srednjoškolaca katoličke i islamske vjeroispovijedi, starih između 15 i 17 godina, organizirala je krajem svibnja i u lipnju 1945. Tajnu organizaciju hrvatske mladeži (TOHM). Prema navodima optužnice, skupina je na poticaj Željka Gjukića organizirana u petorke, s ciljem propagande protiv Demokratske Federativne Jugoslavije, povezivanja s križarima u šumi i pomaganja oružanog otpora, vršenja prepada na pripadnike Jugoslavenske armije i sabotaza. Prema sjećanjima članova utemeljitelja, navodi optužnice bili su uglavnom točni.⁵² Organizacija je nastala pod dojmom sloma NDH i u svjetlu silnog terora u Zagrebu, osakaćenih leševa koji su danomice plutali Savom, te u nadi da će križarski otpor u šumi donijeti ploda. Bilo je zamišljeno da će TOHM imati vrhovno vijeće i organizirane ćelije koje će biti međusobno povezane. Pripadnici organizacije su pisali parole po zgradama, umnožavali letke i prikupljali sanitetski materijal za križare. Pri pokušaju otimanja oružja ranili su satnika JA Globočnika, a pri uhićenju im je policija zaplijenila i nešto oružja.

Većina članova uhićena je u kolovozu 1945. Režim nije uspio otkriti sve pripadnike organizacije, a pokušao ju je povezati s Kaptolom, s kojim organizacija nije imala nikakve veze. Suđenje je održano 16. prosinca. Zbog bolesti odnosno nemogućnosti dostave poziva izdvojen je postupak protiv Vlade Gračanina i Mate Tafre, a presudom Okružnoga narodnog suda za grad Zagreb br. Kz-466/45 od 17. prosinca 1945. osuđeni su Željko Gjukić, Milivoj Krema, Omer Stunić, Milan Novaković, Stanko Šumanović, Gašpar Bolković, Tefko Saračević, Ante Novaković, Marijan Kereković i Budimir Boras. Jedan od članova organizacije, Mladen Gereš, s obitelji je pobjegao u emigraciju. Utemeljitelj organizacije, Gjukić, umro je 1947. kao zatvorenik od neliječenog meningitisa, Bolković je uskoro na robiji teško obolio i jedva preživio, Novakoviću je u Lepoglavi odbijen bubreg, a Krema je kraj našao u psihijatrijskoj bolnici.⁵³

U Hrvatskoj Kostajnici je 23. rujna 1945. uhićeno 13 pripadnika 16. omladinske brigade Joža Vlahović 34. udarne divizije JA, te su optuženi i osuđeni 17. listopada 1945. radi neprijateljske propagande i navodnoga pripremanja bijega odnosno odlaska u

---

⁵¹ Miroslav GAZDA, «U ime naroda Jugoslavije: Bio sam šesti na popisu na kojem su petorica osuđena na smrt», *PZ*, (15) 2005., travanj 2005., 32.-33.

⁵² Tefko SARAČEVIĆ – Omer STUNIĆ, «Tajna organizacija hrvatske mladeži (TOHM): Jedan od prvih organiziranih otpora komunističkom režimu 1945.», *PZ*, (11) 2001., br. 116, studeni 2001., 35.-38.

⁵³ AHDPZ, Okružni narodni sud za grad Zagreb, Presuda br. Kz-466/45 od 17. prosinca 1945. Usp. T. SARAČEVIĆ – O. STUNIĆ, «Tajna organizacija», n. dj.; Marijan KERKOVIĆ, «Sjećanja na TOHM, lipanj – kolovoz 1945.», *PZ*, (11) 2001., br. 116, studeni 2001., 39.-41.; Gašpar BOLKOVIĆ, «Ćelija 19 – sjećanje na 'TOHM'», (I.), *PZ*, (11) 2001., br. 116, studeni 2001., 42.-44. (II.), *PZ*, br. 117, prosinac 2001., 43.-45.; Milan NOVAKOVIĆ, «Još o skupini T.O.H.M.», *PZ*, (12) 2002., br. 119, veljača 2002., 28. M. NOVAKOVIĆ – M. KERKOVIĆ – G. BOLKOVIĆ, «Optužnica – dopuna sjećanja na T.O.H.M.», *PZ*, (12) 2002., br. 123, lipanj 2002., 39.

emigraciju.⁵⁴ Sredinom 1945. osnovana je u Zagrebu «Antikomunistička akcija Hrvatske», u kojoj je bilo nekoliko srednjoškolaca i bogoslova. Ta skupina zapravo nije postojala kao organizacija u pravom smislu riječi, nego je riječ o nekoliko mladića, koji su izradili žig kojega su stavljali na prijeteca pisma i letke koje su sami pravili i raspačavali. To su činili punih pet godina, a da nisu bili otkriveni.⁵⁵ U Zagrebu je 24. siječnja 1946. počelo suđenje skupini pod nazivom Antiboljševički pokret (ABP). Iz zasad dostupnih materijala nije posve jasno kad je osnovana, tko ju je činio i kako je djelovala, ali je očito da postoji prije početka studenoga 1945., kad su uhićeni neki njezini pripadnici.⁵⁶

Tih se godina politički procesi pojedincima i skupinama odvijaju u svim dijelovima Hrvatske. Ilustrativan je dopis Odjela unutrašnjih poslova grada Dubrovnika br. 5795/46 od 2. travnja 1946., kojim se Odjel za izvršenje kazni Ministarstva unutrašnjih poslova izvješćuje da su «u muški zavod za prisilni rad u Slavonskom Brodu (...) stražarno sprovedena slijedeća lica:

1) Perković Josip i Krasovac Boris na izvršenje kazne prisilnog rada s lišenjem slobode svaki po 20 godina, tamošnjim aktom br. 4511/46, a po pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. 77/45.

2) Palunčić Vicko na izvršenje kazne prisilnog rada s lišenjem slobode u trajanju od 15 godina, tamošnjim aktom br. 3905/45 prema pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. 49/45 od 26. 11. 1945.

3) Cetinić Franko na izvršenje prisilnog rada s lišenjem slobode za vrijeme od 10 mjeseci, tamošnjim aktom br. 5465/46, a po pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. 23/46 od 15. III. 1946.

4) Vrličak Ilija na izvršenje kazne prisilnog rada s lišenjem slobode za vrijeme od 12 godina, tamošnjim aktom br. 5494/46, a po pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. 75/45 od 19. III. 1946.

5) Zadro Filip na izvršenje kazne prisilnog rada s lišenjem slobode za vrijeme od jedne godine dana, tamošnjim aktom br. 5841/46, a po pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. br. 3/46 od 26. III. 1946.

6) Sambunjak [Sambugnach, op. T. J.] Tomislav na izvršenje kazne prisilnog rada s lišenjem slobode za vrijeme od 7 godina, tamošnjim aktom br. 5495/46, a po pravomoćnoj presudi i dopisu Okružnog suda u Dubrovniku Kzp. br. 5/46 od 19. III. 1946. (...)

Usput moli se naslov [za obavijest? Op. T. J.] da li će se i maloljetnike prema gornjem naredjenju bez pojedinačnog naloga u popravilište Gospić otpremiti, jer ima već sada 3-4 slučaja pravomoćnih presuda u kojima se radi o starijim maloljetnicima koji bi imali biti otpremljeni u popravilište.»⁵⁷

⁵⁴ Ante PRLIĆ, «Robijaš broj – 3562», u: P. P. COTA, *Svjedočenja*, n. dj., 261.-263.

⁵⁵ Stjepan PLANTAK, «Proces protiv zagrebačkih bogoslova i njihovih poglavara, (I.), *PZ*, (14) 2004., br. 143, veljača 2004., 21. te br. 147, lipanj 2004., 38.-39. Plantak je jedan od osuđenika u procesu zagrebačkim bogoslovima 1950./51.

⁵⁶ J. BEJUK, *Sjećanja logoraša*, n. dj. Pišući o događanjima u zatvoru Stara Gradiška 1951., Hauptfeld spominje Zagrepčanina Ivicu Oreškovića zv. Šana, koji je kao pripadnik ABP-a osuđen na dvadeset godina robije (Hrvoje HAUPTFELD, «Argentinci», u: S. RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, n. dj., 175.)

⁵⁷ AHDPZ, Dokumenti o Tomislavu Sambugnachu, Prepratnja osuđenika na izdržavanje kazne - dopis Odjela unutrašnjih poslova grada Dubrovnika br. 5795/46 od 2. travnja 1946.

U jesen 1945. u Zadru je osnovana organizacija «Križarski pokret Dalmacije Zadar». Uhićeni su u srpnju 1946., a presudom Okružnog suda u Zadru Stup. 78/46 od 19. studenoga 1946. na visoke su vremenske kazne osuđeni njezini pripadnici Stjepan Babić, Tihomir Čulina, Tomislav Mitrović i Mario Musap. Sud je ocijenio dokazanim, da je organizacija utemeljena radi borbe «protiv postojećeg stanja FNRJ», radi čega su njezini članovi održavali sastanke, planirali atentate na dva «predstavnik narodne vlasti», da bi potom pobjegli preko mora i priključili se neprijateljima Jugoslavije u emigraciji.⁵⁸

Tijekom jeseni 1945. skupina zagrebačkih gimnazijalaca, na čelu s Anđelkom Capekom, osniva Tajnu organizaciju hrvatske omladine (TOHO). Neposredan povod osnutka te organizacije bile su tzv. školske konferencije, na kojima su se partijski jurišnici fizički obračunavali s učenicima koji su pokazivali otklon od komunističke ideologije.⁵⁹ Pripadnici organizacije pisali su borbene rodoljubne parole po zidovima, raspačavali letke, skidali Titove slike iz učionica i sl.⁶⁰ S obzirom na snažan dojam kojeg je na hrvatsku i stranu javnost ostavilo Pastirsko pismo Biskupske konferencije od 20. rujna 1945. i kasnije suđenje Lisaku i nadbiskupu Stepincu, TOHO-vci su umnožavali i raspačavali Stepinčev obrambeni govor, koji je bio snažna obrana prava hrvatskog naroda na vlastitu državu i osuda komunističkog režima.⁶¹

U noći između 23. i 24. travnja 1947. TOHO je planirao skinuti Titove slike u svim zagrebačkim srednjim školama, ali je UDB-a u posljednji tren za tu akciju doznala, te je onemogućila provedbu akcije na svim školama osim jedne, a odmah je uhitila neke njezine sudionike. Budući da je organizacija bila ustrojena u zatvorenim trojkama, članovi se većinom međusobno nisu poznavali. Tijekom istrage vlasti su uhitile stotinjak zagrebačkih srednjoškolaca. Dva su člana organizacije ubijena: utemeljitelj A. Capek, koji se bio sklonio u Slavonsku Orahovicu, smaknut je 9. svibnja 1947., a uhićenom vođi travanjske akcije, Marijanu Hrvoju, zauvijek se gubi svaki trag tijekom istrage. Nakon teških zlostavljanja, vlastima je pošlo za rukom optužnicom obuhvatiti svega 12 osoba: Radovana Grgca, Mišu Zorenića, Velimira Celića, Srećka Vitkovića, Lovru Roginu, Branka Pilepića, Željka Rukavinu, Zvonimira Zorića, Vlatka Božinovića, Vladimira Štermana, Antu Zorića i Zoru Heger, koja jedina nije bila malodobna. Suđenje u predmetu K-404/47 održano je od 18. do 21. kolovoza 1947. pred Okružnim sudom u Zagrebu, a svi optuženici – iako malodobni - proglašeni su krivima i osuđeni na tamnicu s prisilnim radom u trajanju od jedne do pet godina. Po tadašnjoj uobičajenoj praksi, posebnom odlukom Ministarstva prosvjete učenici su doživotno izbačeni iz svih škola u Hrvatskoj. Zora Heger osuđena je na šest godina strogog zatvora.⁶²

---

⁵⁸ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Zadru Stup. 78/46 od 19. studenoga 1946. S. RADIČEVIĆ, «Ni mrtvom nisu dali mira», *PZ*, (12) 2002., br. 118, siječanj 2002., 30.-31.; ISTI, Sjećanje na Marija Musapa, *PZ*, br. 146, svibanj 2004., 41.-42. Radičević navodi kako je organizacija utemeljena 1945., dok se u presudi kaže da je to bilo «sredinom ove godine», tj. 1947..

⁵⁹ Željko RUKAVINA, «Sudbina 'TOHO-a' (O tajnoj organizaciji hrvatske omladine)», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 10-11, veljača-ožujak 1991., 21.-25. Usp. nekrolog Ž. Rukavini u *Zatvoreniku*, (2) 1991., br. 19, prosinac 1991., 46.

⁶⁰ Ž. RUKAVINA, «Sudbina 'TOHO-a'», n. dj.

⁶¹ Mišo ZORENIĆ, «Viđenje suđenja nadbiskupu Stepincu Miše Zorenića», *Zatvorenik*, (3) 1992., br. 21, veljača 1992., 40.

⁶² Ž. RUKAVINA, «Sudbina 'TOHO-a'», n. dj.; Zvonimir ZORIĆ-ZORKO, «Kardinal Stepinac», (3), *Zatvorenik*, (3) 1992., br. 22-23, ožujak-travanj 1992., 34.-38.; Z. ZORIĆ, «Zora Heger rođ. Nikić (10. 4. 1899. – 23. 1. 1994.)», In memoriam», *Zatvorenik*, (3) 1994., br. 34, ožujak 1994., 38.

Krajem 1945. vlasti su razbile i dvije organizacije bliske HSS-u. Presudom Divizijskoga vojnog suda u Zagrebu br. 739/46 od 30. travnja 1946. osuđeni su Antun Macek, Branko Kunaj i Zdenko Beg, optuženi da su u studenome 1945. u dogovoru s Ivanom Bernardićem organizirali «grupu neprijateljskih elemenata od preko sto ljudi, uglavnom studenata i djaka», s kojima su se sastajali i poticali na protudržavno djelovanje, dok je jedan dio organizacije (Branko Horvatić, Đuro Filipš, Branko Nikolčić i Drago Horvatić) uspostavili vezu s ustaško-križarskim elementima u šumi.⁶³ U predmetu protiv Marijana Peštaja i dr., Vojni sud Komande Zagrebačkog vojnog područja izrekao je 5. veljače 1946. presudu br. Vkr. 147/50, kojom se Peštaj osuđuje na smrt, a osam njegovih suradnika (Krešimir Cervelin, Zvonimir Hmelina, Dragutin Marković, Milena Tijardović, Anđela Tedeško, Irgand Vrkljan, Martin Rukavina i Marija Vorin) na visoke zatvorske kazne, zbog osnivanja ilegalne organizacije koja je širila protujugoslavenske letke i uopće neprijateljsku propagandu, te održavala veze s inozemstvom preko kojih su slani pamfleti radi objavljivanja u stranome tisku. Organizacija je bila povezana i s drugom «terorističkom organizacijom», pod nazivom Antiboljševički pokret (ABP).⁶⁴

Krajem 1945. ili početkom 1946. u Osijeku je osnovana organizacija pod nazivom Društvo narodnog otpora.⁶⁵ Činio ju je veći broj mladića i djevojaka, koji su bili odlučni ne samo propagandno i politički, nego i nasilnim metodama suprotstaviti se jugoslavenskomu komunističkom režimu. Presudom Okružnoga narodnog suda u Osijeku Stup. 165/46 od 8. lipnja 1946., na smrt vješanjem osuđen je utemeljitelj i vođa organizacije Mirko Hubak, dok su visoke vremenske kazne dobili Ivan Obertlik, Aleksandar Konečnik, Josip Nejašmić, Dževad Špica, Slavko Kudrna, Teodor Liska, Rudolf Jakševac, Dragutin Obal, Zlata Kolčić, Dragica Vukašinić, Nikola Horvat i Kata Skokić. Povodom žalbi je Vrhovni sud NR Hrvatske presudu u odnosu na Hubaka preinačio u kaznu smrti strijeljanjem, a drugim su optuženicima kazne nešto snižene.⁶⁶ Hubak je odmah strijeljan, a uskoro je smaknut i Špica. Osuđeni Liska ubijen je u lepglavskom pokolju robijaša u srpnju 1948.⁶⁷

U prvoj poratnoj akademskoj godini nastala je i prva ilegalna organizacija na Sveučilištu. Student prava Slavko Radičević, u dogovoru s još pet sveučilištaraca: Jerkom Artukovićem, Brankom Jerčinovićem, Milanom Cahunekom, Brankom Tomljanovićem i Slavkom Geršićem utemeljio je u prvoj polovici 1946. Hrvatski republikanski oslobodilački pokret (HROP). Prema riječima utemeljitelja, svrha utemeljenja i postojanja organizacije je «slobodna i nezavisna hrvatska država i istovremeno borba protiv Jugoslavije i komunističkog režima. Za nas je bila važna hrvatska država, a ne režim koji je vladao u NDH. (...) HROP je izvorno naša organizacija osnovana 1946. god. bez uzora u inozemstvu i bez povezivanja s bilo kojom organizacijom iz inozemnog

---

⁶³ AHDPZ, Presuda Divizijskoga vojnog suda u Zagrebu br. 739/46 od 30. travnja 1946.

⁶⁴ AHDPZ, Presuda Vojnog suda Komande Zagrebačkog vojnog područja br. Vkr. 147/50 (sic!) od 5. veljače 1946.

⁶⁵ U presudi se spominje i drugo ime: «Odbor narodnog ustanka». No, sami članovi organizacije ovo ime ne koriste.

⁶⁶ AHDPZ, Presuda Okružnoga narodnog suda u Osijeku Stup. 165/46 od 8. lipnja 1946.; Presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske br. K-1994/46-2 od 10. kolovoza 1946.

⁶⁷ Slavko KUDRNA, «Društvo narodnog otpora (Osijek)», *PZ*, (8) 1998., br. 78, rujan 1998., 10.-15. Usp. A. FRANIĆ, *KPD Lepoglava*, n. dj., 141.-150.

svijeta.»⁶⁸ Utemeljitelji organizacije su «pristaše nalazili svagdje: na fakultetima, među srednjoškolicima, obrtnicima, radnicima i seljacima».⁶⁹ Sastavili su privremeni naputak o djelovanju, te različite proglase u kojima se poziva na otpor režimu. Policiji nije pošlo za rukom pri premetačini Radičevićeve podstanarske sobe pronaći brojne kompromitirajuće materijale, pa tako i dokumente na temelju kojih je trebala biti sastavljena rezolucija o stanju u zemlji, koju su članovi HROP-a kanili dostaviti američkom veleposlaniku. Oni su, naime, planirali o pravom stanju stvari u Jugoslaviji izvijestiti zapadne velesile, ratne pobjednice. Organizacija nije raspolagala nikakvim oružjem, no zaplijenjena su programska načela, ustroj u obliku trojki, letak naslovljen s «Braćo i sestre!» i sl.⁷⁰

Javno djelovanje HROP-a svelo se na polaganje vijenca na grobu braće Radić, te na grob dr. Ante Starčevića u Šestinama, što je u tadašnjim prilikama iziskivalo zamjernu hrabrost,⁷¹ dok je unutarnji ustroj proveden prilično ozbiljno i ambiciozno. Članovi utemeljitelji dobili su različita zaduženja (za obavještajnu službu, propagandu, vezu s križarima i sl.), a krug pripadnika organiziranih u trojke znatno se proširio. Vojno tužiteljstvo Komande grada Zagreba podiglo je 19. lipnja 1947. optužnicu br. 127/47 protiv ukupno 21 osobe: 13 studenata, dva srednjoškolca, jednog činovnika, dva kvalificirana radnika i tri radnice.⁷² Protivno tadašnjim običajima da se optužnica samo pročita ili prepriča na početku glavne rasprave, u ovom je slučaju optužnica uručena optuženicima. Drakonske osude – utemeljitelji su dobili između deset i dvadeset godina teške robije – izrečene su nakon tajne trodnevne glavne rasprave, a presudu Vojnog suda komande grada Zagreba br. 420/47 od 23. kolovoza 1947., osuđenici su dobili tek nakon 1990., ali i tada samo u obliku izvadaka.⁷³ Više je nego znakovit podatak da, unatoč brojnosti skupine, nitko od optuženika nije posrnuo pred nasiljem UDB-inih istražitelja, niti su se na suđenju međusobno teretili, što govori o čvrstoći i izgrađenosti značaja optuženika.⁷⁴

Zatvori u Staroj Gradiški, Srijemskoj Mitrovici, Lepoglavi, Zenici, Foči i Mostaru, te logori u Sisku, Velikoj Pisanici, Gospiću i drugdje, tih su godina bili puni osuđene hrvatske mladeži. Samo kroz Kazneno-popravni dom u Lepoglavi od 1945. do 1990. prošlo je oko 12.500 političkih osuđenika.⁷⁵ To su u ogromnoj većini bili Hrvati, koji su bili većina i u drugim kaznionicama u Hrvatskoj i BiH. Prema nekim podacima, krajem 1947. u Lepoglavi je bilo oko 5.000 zatvorenika. Velika većina su bili politički. Najbrojniji su bili pripadnici Hrvatskoga oslobodilačkog pokreta (HOP).⁷⁶ U sjećanjima političkih uznika se navodi, da su u Lepoglavi robijali pripadnici različitih skupina te organizacije: iz Dubrovnika, Splita, Šibenika, Zadra, Osijeka, Vinkovaca, Vukovara,

---

⁶⁸ S. RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, n. dj., 17.

⁶⁹ Isto, 18. Zanimljivo je da Radičević u autobiografskoj «Bilježici o piscu» u knjizi vlastitih uspomena navodi kako je skupina sveučilištaraca «u lipnju 1946.» osnovala «prvu studentsku organizaciju Hrvatski republikanski oslobodilački pokret 'Hrvatski domobran'» (Isto, 305.)

⁷⁰ Isto, 16.-18., 22.-23., 33.-38.

⁷¹ Isto, 18.-19. Usp. razgovor sa S. Radičevićem u: *Svjedočenje dvanaestorice*, n. dj., 33.-44.

⁷² Isto, 28.-32. Pored šest utemeljitelja, optuženi su: Ivan Ceglec, Blanka Tomljanović, Matija Adžić, Dragutin Piškur, Ivan Đikić, Viktor Kavalir, Zlata Poslončec, Katica Sabljak, Vlatka Tomljanović, Milica Glavaš, Franjo Hranueli, Zdravko Korać, Eugen Medek, Dragutin Menšik i Ivan Petroci.

⁷³ Isto, 32.-36.

⁷⁴ Isto, 33.-34.

⁷⁵ A. FRANIĆ, *KPD Lepoglava – mučilište*, n. dj., 10.

⁷⁶ Ne radi se o emigrantskoj organizaciji istog imena, koja je osnovana 8. lipnja 1956.!

Našica, Slavonskog Broda, Bjelovara, Siska i dr.⁷⁷ No, ta se sjećanja ne mogu smatrati posve pouzdanima. Naime, tijekom 1946. u više je dijelova Hrvatske postojala organizacija pod nazivom HOP, ali malobrojna svjedočanstva zasad ne dopuštaju pouzdan zaključak o tome, je li riječ o jednoj organizaciji koja je diljem Hrvatske i BiH imala svoje ogranke ili o zasebnim, odvojenim organizacijama koje su pukim slučajem imale isto ime, odnosno kojima su jugoslavenske vlasti po inerciji dale lako pamtljivo i prepoznatljivo ime.

Naziv HOP proteže se dugi niz godina,⁷⁸ pa ga susrećemo i krajem pedesetih odnosno početkom šezdesetih.⁷⁹ No, nema dvojbe da je u Splitu 1946. doista utemeljena organizacija pod tim imenom. Naime, u drugoj polovici četrdesetih godina započinje suradnja ilegalnih oporbenih skupina iz Zagreba, Dubrovnika i Splita. Njihovi se predstavnici povremeno sastaju i razmjenjuju iskustva i koordiniraju aktivnosti.⁸⁰ Najdulje su na slobodi ostali pripadnici zagrebačke organizacije, u krugu oko Velimira Terzića. Prvo su uhićeni članovi dubrovačke skupine. UDB-a je u proljeće 1947. pohvatila oko 90 ljudi iz Dubrovnika i okolice. Nakon provedene istrage, organizirana su dva suđenja. Okružni sud u Dubrovniku je 24. svibnja 1947. započeo suđenje Stjepanu Wollitzu, Mišku Belottiju, Stojanu Šutalu, Iliji Butkoviću, Ivi Mihaljeviću, Brunu Safretu i don Frani Vučetiću, koji su optuženi da su sredinom 1946. stvorili «ilegalnu ustašku organizaciju HOP u Dubrovniku». Šutalo je 26. svibnja osuđen na smrt, a četvorica ostalih optuženika na visoke kazne. No, još prije okončanja procesa, u dubrovačkoj je gimnaziji hitcima u leđa ubijen S. Wollitz.⁸¹ Optuženi Safret prebačen je u drugu skupinu, u sastavu koje je pred isti sud u srpnju izvedeno 17 optuženika. I oni su optuženi da su u drugoj polovici 1946. u Dubrovniku osnovali «terorističko-fašističku organizaciju, tzv. HOP». Djelovali su propagandno, pišući parole («ŽAP» - Živio Ante Pavelić!) i dijeleći letke (npr. «Katolička mladeži!»), te prepisujući i šireći obrambeni govor nadbiskupa Stepinca s procesa u Zagrebu. Sastavili su popis pripadnika SKOJ-a i predstavnika vlasti, te su nekima slali prijeteća pisma. Tražili su vezu s križarima i organizirali prikupljanje pomoći za njih, a neki od članova organizacije planirali su i bijeg u emigraciju., Presudom tog suda od 16. srpnja 1947. na visoke su vremenske kazne osuđeni: Joško Radica, Augustin Franić, Antun Tutman, Bruno Safret, Đuro Bender, Ivo

⁷⁷ Tako kronološki, po vremenu dolaska na izdržavanje kazne u Lepoglavu, reda skupine HOP-a pripadnik TOHO-a, 1951. ponovno suđeni Ž. Rukavina. (Ž. RUKAVINA, «Sudbina 'TOHO-a'», n. dj., 24.

⁷⁸ Čedomil Jurić je presudom Okružnog suda u Mostaru br. 70/50 od 25. srpnja 1950. osuđen na višegodišnju robiju, jer da je znao za postojanje organizacije HOP u Konjicu, a to nije prijavio vlastima. (Č. JURIC, «Robijašnica 'Foča' kazneno-popravni dom», *PZ*, (5) 1995., br. 41., lipanj 1995., 19.-20. Iz autorova se teksta vidi da je osuđen zapravo i za pripadnost toj organizaciji, ali se ne može sa sigurnošću zaključiti, da je doista bilo tako.)

⁷⁹ V. Vukojević pripovijeda kako je pri jednom od prvih saslušanja na otoku Sv. Grgur 1959. upitan, je li informbirovac ili hopovac, pa nastavlja: «Za hopovce nikad nisam čuo, a znao sam da nisam IB-ovac, stoga rekoh: 'Hopovac'» (ANONIM, «Prve poslijeratne demonstracije u Zagrebu. Razgovor s gospodinom Vicom Vukojevićem», *Zatvorenik*, (1) 1990., br. 7, studeni 1990., 7.-9.) I Ivan Gabelica, koji je otprilike u isto vrijeme došao na Sv. Grgur, potvrđuje da je tada prvi put čuo za HOP, ali da su uprava i tamošnji ibeovci hrvatske uznike nazivali «hopovcima». U podrugljivu bi se obliku taj naziv znao pretvoriti u «popovci». (Ivan Gabelica u izjavi autoru, 5. listopada 2006.)

⁸⁰ Izjava dr. A. Franića autoru, 6. listopada 2007.

⁸¹ «Suđenje članovima ilegalne ustaške organizacije 'HOP' u Dubrovniku», *Slobodna Dalmacija*, 29. svibnja 1947.; «Osudjeni su članovi terorističke organizacije 'HOP' U Dubrovniku», *Slobodna Dalmacija*, 30. svibnja 1947.; A. FRANIĆ, «Povodom pedesete obljetnice podmuklog ubojstva Stjepana Wollitza», *PZ*, (7) 1997., 43.

Katić, Đuro Novaković, Ivan Radović, Ivo Grbić, Stijepo Radić, Ivo Kraljić, Damjan Pavlović, Julijan Vidman i Kate Lisa. Prvoosuđeni Josip Franić je uspio umaknuti u emigraciju.⁸² Iako su obje skupine osuđene za osnivanje HOP-a i sudjelovanje u radu organizacije pod tim imenom, optuženici su za njezino ime doznali tek na suđenju, što znači da im ga je nadjenula UDB-a.⁸³ Splitsku skupinu oko Zvonimira Markovića, koja je surađivala s dubrovačkom i zagrebačkom jezgrom, UDB-a će razbiti tek 1948.

No, godinu dana ranije u Splitu je doista nastala organizacija koja se nazvala Hrvatskim oslobodilačkim pokretom (HOP). Njezini su članovi potjecali iz različitih dijelova Dalmacije, te su pisali protujugoslavenske i protukomunističke parole po zgradama, pravili, umnožavali i raspačavali letke u kojima se poziva na obnovu hrvatske države, u krajnjoj liniji i oružanim sredstvima, te apelira na narod da pomogne križare u šumi. Najspektakularnija akcija ove skupine bez sumnje je podizanje hrvatske trobojnice duge 18 metara na Marjanu 10. travnja 1947., na obljetnicu proglašenja NDH. Uhićenja su uslijedila nekoliko dana nakon toga. Optužnica Javnog tužioca Oblasti Dalmacije br. I-60/47 podignuta je 20. svibnja 1947. protiv Frane Bettinija, Ivica Bavčevića, Nikole Pense, Jelke Betice, Vlade Zelinka, Borice Jonić, Ruže Anić, Katice Šanić, Jakova Kirigina, Tomislava Karamana, Vjekoslava Matijevića i Frane Tente. Svi su optuženici presudom Okružnog suda srednje Dalmacije 27. svibnja 1947. osuđeni na višegodišnje zatvorske kazne.⁸⁴ Optuženici su u istrazi teško zlostavljani i prisiljavani na priznanja djela i koja nisu počinili. Vlastima je bilo naročito stalo prisiliti ih da priznaju kako je splitsko-makarski biskup Kvirin Klement Bonefačić član HOP-a, ali u tome nisu uspjeli.⁸⁵ No, tijekom postupka je utvrđeno da su prvih pet optuženika osnovali organizaciju i sami joj dali ime, te su planirali osnivanje slične organizacije u Makarskoj, a izgleda da je istoimena organizacija postojala i u Žeževici, selu na razmeđu omiškog zaleđa i Imotske krajine. U presudi se kao posebno otegotnu okolnost prvooptuženomu Bettiniju navodilo njegovo «sasma određeno priznanje», da je on «bio spreman da pomaže svakog tko se bori za slobodnu Hrvatsku, a takova je trebala biti ostvarena u t. zv. NDH».⁸⁶

Na vinkovačkoj je gimnaziji u jesen 1946. osnovana tajna organizacija BAH («Bog – Ante - Hrvatska»). Skupinu su činili tada mladobni Slavica Vinković, Zlatko Posavac, Tomislav Lukačević, Miroslav Herceg i Tomislav Janošić. Skupina je nastala spontano i bez ikakva napatka i utjecaja sa strane. Svoj politički program tumačili su kao sintezu učenja i djelovanja A. Starčevića, S. Radića i A. Pavelića, a djelovali su pisanjem parola i raspačavanjem letaka protujugoslavenskog sadržaja. I njih se u istrazi pokušavalo prisiliti da priznaju veze s crkvenim krugovima koje uistinu nisu postojale. Svi su osuđeni

---

⁸² AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Dubrovniku K-66/47-28 od 16. srpnja 1947. Presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske Kž-1673/47-2 od 30. kolovoza 1947.; «Osuđena je druga grupa pripadnika i saradnika t. zv. organizacije HOP u Dubrovniku», *Slobodna Dalmacija*, 31. srpnja 1947.

⁸³ Pismo dr. A. Franića autoru od 2. listopada 2004.

⁸⁴ AHDPZ, Presuda Okružnoga suda srednje Dalmacije od 27. svibnja 1947. (Nepažljivim fotokopiranjem, na primjerku presude u AHDPZ nije kopiran broj spisa.) U knjizi A. Franića o KPD Lepoglava, uz ime Frane Tente, navodi se da je broj spisa u kojem je osuđen K-133/47. Tente je ubijen ili je umro u Lepoglavi 8. studenoga 1948., u svojoj 20. godini. (A. FRANIĆ, *KPD Lepoglava – mučilište*, n. dj., 74., 83.) I Zelinkina je sudbina, po svemu sudeći, bila ista. (Vjekoslav MATIJEVIĆ, «Nakon pola stoljeća», *PZ*, (7) 1997., br. 63, lipanj 1997., 46.)

⁸⁵ Marija Katica ŠANIĆ, «Imala je samo 10 godina», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 12-13, travanj-svibanj 1991., 51.-53.

⁸⁶ AHDPZ, Presuda Okružnoga suda srednje Dalmacije od 27. svibnja 1947.

pred Okružnim sudom u Slavanskom Brodu presudom br. III-K. 236/47 od 20. lipnja 1947.⁸⁷ Sasvim na drugom kraju Hrvatske, u Zadvarju, selu na rijeci Cetini, 1946. je osnovana tajna skupina pod nazivom Organizacija Hrvata katolika. Razbijena je 1947., kad je veći broj njezinih pripadnika osuđen na montiranom suđenju obavljenom po kratkom postupku usred sela 16. svibnja 1947.⁸⁸

Prema jugoslavenskim podatcima, u 1947. je razbijeno 38 «neprijateljskih organizacija» s više od 500 pripadnika. Od toga je 28 organizacija bilo u samome Zagrebu.⁸⁹

Rezolucija Informbiroa i neočekivani sukob Moskve i Beograda kod hrvatskih je protivnika jugoslavenskog režima nesumnjivo tumačen kao važan događaj, neovisno o tome jesu li već bili u zatvoru ili su još ilegalno djelovali. Međunarodni položaj Jugoslavije bio je oslabljen, a režim se očitio nesigurnim.⁹⁰ No, uskoro je postalo jasno da ne će doći do oružanog sukoba i da će Zapad početi još snažnije pružati pomoć Jugoslaviji. Budući da je u to vrijeme, suđenjem Kavranu i drugovima, bilo očito da je i križarski pokret poražen, ilegalne organizacije koje nastaju odnosno djeluju nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa, sebi u zadaću stavljaju povezivanje skupina otpora u domovini s političkom emigracijom. To je vjerojatno skopčano s činjenicom, da je postalo jasno kako križarski pokret ne će dovesti do prevrata.

Jedna od tih organizacija razbijena je u Zadru sredinom 1948. Nastala je, izgleda, 1947. u Bibinju, a činili su je Danijel Kero, Marijan Kovačević, Pavao Bugarija, Tomo Sorić, Križan Šimunić, Ante Lisica, Roko Lisica i Frane Sikirić. Oni su propagandno djelovali protiv Jugoslavije i komunističkog režima, a nastojali su – ali nisu uspjeli – stupiti u dodir s križarima. Prema presudi Okružnog suda u Zadru K-61/48 od 31. prosinca 1948., stavili su sebi u zadaću prikupljanje oružja i eksploziva, radi poduzimanja sabotaza i diverzija, jer su u svjetlu zaoštavanja međunarodnog položaja Jugoslavije očekivali oružani sukob i komunistički silazak s vlasti.⁹¹

Šest studenata zagrebačkog sveučilišta, među kojima će se jedan pokazati doušnikom jugoslavenske obavještajne službe, tijekom 1948. utemeljili su organizaciju koja je sastavila više proglaša i letaka u kojima se optužuje jugoslavenski režim, te se poziva na odcjepljenje NR Hrvatske i stvaranje samostalne hrvatske države. Članovi su prikupili i nešto oružja, ali – kako ističe jedan od članova te skupine, Ratimir Mlinarić – svakako neusporedivo manje od onoga što im je na suđenju imputirano.⁹² Kao što se sveučilištarci nisu mirili s režimom, nisu mirovali ni srednjoškolci. Na novogradiškoj je gimnaziji 1947./48. postojala skupina srednjoškolaca, koja je pokušavala potkopati režim. Nazvali su se Omladina HSS-a (OHSS). U svrhu borbe protiv jugoslavenskoga komunističkog režima su se sastajali, razmjenjivali literaturu, pisali različite parole i letke, a uspjeli su nabaviti i manje količine oružja. Uhićeni su u travnju 1949. Uskoro je

⁸⁷ Zlatko POSAVAC, «Zbog ideala slobodne Hrvatske vinkovački gimnazijalci suđeni 1947.», (I.), *PZ*, (9) 1999., br. 92, studeni 1999., 40.-42.

⁸⁸ Josip KRIVIĆ, «Žrtve i otpor šestanovačkoga kraja», (II.), *PZ*, (10) 2000., br. 99, lipanj 2000., 42.-43.

⁸⁹ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 224.

⁹⁰ Jedan od sudionika vrlo brojne «derventske križarske i suradničke skupine», suđene 1947. i 1948. sjeća se velike važnosti koju su zatvorske vlasti, ali i sami osuđenici pridavali Rezoluciji IB-a i njezinim odjecima. (Petar JUKIĆ, «Derventska križarska i suradnička skupina suđena 1947. i 1948.», *PZ*, (12) 2002., br. 120, Zagreb, ožujka 2002., 35.-37., br. 121, Zagreb, travanj 2002., 35.-37.

⁹¹ AHDPZ, Presuda i rješenje Vrhovnog suda NR Hrvatske br. Kž-36/49-3 od 22. veljače 1949.

⁹² *Svjedočenje dvanaestorice*, n. dj., 58.-69.

pred osječki Okružni sud izvedeno 14 optuženika, od kojih su 13 bili učenici stari između 17 i 20 godina, optuženih za protudržavno udruživanje. Proglašeni su krivima te su kažnjeni s ukupno 99 godina strogog zatvora.⁹³

Godine 1948. u Zagrebu je nastala organizirana skupina koja se nazvala Hrvatska oslobodilačka domovinska akcija (HODA).⁹⁴ Skupina mladih ljudi iz Splita i okolice već je 1946./47. uspostavila različite oblike suradnje s istomišljenicima iz Zagreba i Dubrovnika. Tijekom 1948., na poticaj Ante Bačića iz Zagreba, tu je skupinu Zvonimir Marković čvršće povezao u ilegalnu organizaciju pod nazivom Hrvatski oslobodilački pokret – Osvetnici Dravograda (HOP-ODRA).⁹⁵ Organizacija je djelovala u trojkama, koje se međusobno nisu poznavale, a prvu su činili Josip Dominis, Mijo Glavina i Ante Tomić.⁹⁶ Marković je tijekom postupka priznao kako je prihvatio prijedlog (tada već osuđenog) Bačića, da se diljem Hrvatske proširi djelovanje ove organizacije. U skladu s tim, okupio je prve suradnike, te se organizacija počela širiti. Dominis je u istrazi priznao, «da je cilj organizacije bio obaranje postojećeg državnog uređenja i da je baš zbog toga istoj i pristupio i istom rukovodio u gradu Splitu». Članovi organizacije su se u više navrata sastajali radi planiranja akcija. Međusobno su razmjenjivali «fašističku literaturu», tj. različite nepoćudne knjige, mahom objavljene u doba NDH, širili protujugoslavensku i protukomunističku propagandu, te nastojali proširiti organizaciju u drugim dalmatinskim mjestima. Također su prikupljali novac za obitelji političkih osuđenika, a počeli su i stvarati zalihe oružja. Tijekom suđenja je ustanovljeno da su kovali i planove u slučaju međunarodnog sukoba u koji bi bila uvučena i Jugoslavija, a bilo je znakova da su neki od članova planirali odlazak u inozemstvo, kako bi se tamo povezali s hrvatskim političkim emigrantima. Svi optuženici (Marković, Dominis, Glavina, Tomić, Marin Špika, Marin Zulin, Petar Glavina, Šime Perković i Mirko Benzon) osuđeni su presudom Okružnog suda u Splitu br. K-86/49-7 od 3. prosinca 1949. na visoke vremenske kazne.⁹⁷

Karakteristično je da je istražni i uopće kazneni postupak 1949. – kako svjedoči jedan od osuđenika u ovome splitskom procesu, koji je već ranije u listopadu 1945. bio uhićen zbog širenja HSS-ovskih protukomunističkih letaka – godine 1949. bio znatno suroviji i brutalniji nego 1945.⁹⁸ To se vjerojatno može objasniti ne samo usavršavanjem represivnog sustava, nego i općom klimom straha i nasilja nakon Rezolucije Informbiroa i frakcijskog obračuna unutar komunističkih redova. Vlasti su nesumnjivo imale

---

⁹³ Sjećanja jednog od pripadnika ove skupine, Augustina Tomlinovića, u više su nastavaka, pod naslovom *Iz uspomena jednoga hrvatskog robijaša* posthumno objavljena u *Političkom zatvoreniku* tijekom 1997./98.

⁹⁴ Zvonimir PUŠKAŠ: *Hrvatski demokratski nacionalizam (Organizirani otpor jugokomunističkoj tiraniji 1948.-1990. godine)*, Zagreb, 1997. Pismo Z. Puškaša autoru (bez datuma, listopad 2005.).

⁹⁵ Zanimljivo je da optužnica Javnog tužništva Oblasti Dalmacije br. «B» 247/49 od 7. studenoga 1949. dosljedno govori o organizaciji koja se zove HOP-ODRA, dok presuda Okružnog suda u Splitu K-86/49-7 od 3. prosinca 1949. uporno spominje «terorističku organizaciju HROP-ODRA», pri čemu bi taj akronim, po nalazu suda, treba značiti: «Hrvatski oslobodilački pokret – Odmazda za streljane domobrane u Dravogradu».

⁹⁶ Jedan od ključnih ljudi u toj organizaciji, Mijo Glavina, upoznao je Bačića tek 90-tih godina. (Mijo Glavina u razgovoru s autorom, 17. rujna 2007.)

⁹⁷ AHDPZ, Optužnica Javnog tužništva Oblasti Dalmacije br. «B» 247/49 od 7. studenoga 1949.; Presuda Okružnog suda u Splitu K-86/49-7 od 3. prosinca 1949.

⁹⁸ Josip Bepo DOMINIS, «Ti nećeš imati potomstva... Od zla roda nek ne bi poroda», (2), *PZ*, (6) 1996., br. 48, 34.-37.

naglašenu potrebu pokazati komunističkom svijetu, da se u Jugoslaviji ne uhićuju i ne sude samo komunisti, pristaše rezolucije IB-a.

U uspomenu političkih robijaša spominje se i ilegalna skupina Hrvatsko bratstvo naprijed, koja je navodno nastala u Mostaru 1949. godine, ali o njoj zasad nema drugih podataka.⁹⁹ Isto vrijedi i za skupinu pod nazivom Hrvatski progresisti, koja je također nastala među Hrvatima u BiH krajem četrdesetih godina.¹⁰⁰

Približno u isto vrijeme kad i organizacija HOP-ODRA, razbijena je i organizacija Veliko hrvatsko križarsko bratstvo (VHKB), koja je formalno osnovana u drugoj polovici 1949. Organizacija je djelovala na livanjsko-duvanjskom području, u Sarajevu, Vukovaru i Zagrebu, te je okupila razmjerno velik broj članova.¹⁰¹ Njezin je cilj uspostava neovisne hrvatske države, a pri odluci o ustrojavanju organizacije važnu je ulogu imalo uvjerenje vodstva da će "neminovni sukob zapadnoevropskih i istočnoevropskih zemalja" dovesti do "napada na našu zemlju, s tim da će se promijeniti današnje društveno uređenje u FNRJ". Organizacija je imala pravilnik, te su članovi polagali prisegu. Osim propagandnog rada, prikupljali su novac, a planirali su pribaviti i oružje, u očekivanju međunarodnog sukoba koji će dovesti do sloma Jugoslavije. Radi priprema akcije, pojedini članovi vodstva planirali su "odlazak u inostranstvo radi povezivanja sa licima odbjeglih iz zemlje i prikupljanja sredstava za organizaciju".¹⁰² Dvanaest pripadnika VHKB iz livanjske općine (Draško Đogić, Dražen Tadić, Srećko Jurkić, Mladen Sučić, Josip Kajić, Nikola Bobetić, Boško Gabrić, Josip Džaja, Jozo Pašalić, Ivica Jurkić, Jozo Zrno i Franjo Nevistić) osuđeni su na zasebnom procesu u srpnju 1950, također u Mostaru.¹⁰³

Vojni sud u Zagrebu je presudom br. 672/50 od 23. prosinca 1950. proglasio krivim Andriju Mrzlečkog, Mirka Matuzu, Ivana Lončarića, Milana Medveda, Ivana Košanskog, Stjepana Pasku, Ivana Tušeka i Cvetka Šipuša, jer da su tijekom 1948./49. osnovali ilegalno neprijateljsko udruženje, koje je težilo povezivanju s emigracijom i ujedno kovalo plan za nasilno oslobađanje političkih uznika iz KPD Lepoglava.¹⁰⁴ Početkom 50-ih nastavlja se djelovanje zagrebačke skupine, koja već od ranije surađuje s istomišljenicima u Splitu i u Dubrovniku. Ta jezgra, unatoč uhićenju i osudi A. Bačića, nastavlja ilegalni rad. Ključna osoba u njoj postaje zagrebački student Velimir Terzić, podrijetlom iz splitskog zaleđa. No, i oni će biti uhićeni, a Terzić i četvorica njegovih

---

⁹⁹ A. MIJATOVIĆ, «Umro je fra Stjepan Lovrić, jedan iz plejade starih zeničkih robijaša», *PZ*, (8) 1998., br. 81, prosinac 1998., 49.-50..

¹⁰⁰ Slavko PANDŽIĆ, «Priča iz zeničkog kazamata», *Zatvorenik*, (4) 1994., ožujak 1994., 34.-35.; Vjekoslav Lujo LASIĆ, «Priča iz zeničkog kazamatra. Osvrt na napis gosp. Slavka Pandžića», *Zatvorenik*, (4) 1994., lipanj-srpanj 1994., 50.

¹⁰¹ Presudom Okružnog suda u Mostaru K-148/50 od 1. rujna 1950. na kaznu zatvora s prisilnim radom osuđen je dio vodstva, i to: Ljupko Gotovac na 20 godina, Nikola Jukanović na 18 godina, Jozo Nevjestić na 16 i Žarko Radnić na 15 godina. (AHDPZ, presuda Okružnog suda u Mostaru, K-148/50 od 2. rujna 1950.)

¹⁰² AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Mostaru, K-148/50. Usp. Ljubomir GOTOVAC, «Bilo je to 1950. godine», *PZ*, (12) 2002, br. 120, Zagreb, ožujak 2002., 32.-34.

¹⁰³ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Mostaru K-132/50 od 25. srpnja 1950.

¹⁰⁴ A. FRANIĆ, «S onu stranu kaznioničkog zida, (II.) Pokušaj stvaranja organizacije za oslobađanje hrvatskih političkih osuđenika iz KPD Lepoglava», *PZ*, (12) 2002., br. 126, rujan 2002., 23.-27. Na istom je mjestu objavljen i tekst presude.

drugova osuđeni su u studenome 1954.¹⁰⁵ Njihovu vezu s istomišljenicima u Splitu i Dubrovniku, potvrdit će i isti krunski svjedok optužbe, Ico Gjenero.¹⁰⁶

U to se doba, nakon novog zaoštavanja međunarodne situacije i Berlinskog ustanka 1953., rađaju nove skupine hrvatskih srednjoškolaca i sveučilištaraca, koje će nastaviti demonstrirati otpor. No, njihove djelovanje izlazi izvan okvira ovog teksta.

Pored spomenutih ilegalnih oporbenih skupina, čini se da su prilično brojni i slučajevi u kojima organizacija u pravom smislu riječi nije postojala. Ponekad bi se pojedinci, radi ostavljanja dojma na istomišljenike, pozivali na postojanje zapravo nepostojećih organizacija,¹⁰⁷ a puno češće bi komunističke vlasti pred sud izvodile brojne skupine pretežno mladih ljudi, koji su na različite načine iskazivali svoj otpor prema novom režimu. U takvim bi ih se slučajevima redovito optuživalo za formiranje ilegalnih skupina, čime je opravdavano strože kažnjavanje, a postizani su i drugi ciljevi (dokazivanje pravovjernosti pred Moskvom ili optuživanje Zapada za podrivanje novoga, komunističkog poredka).

Tako je, primjerice, 24. listopada 1945. Vojni sud 34. udarne divizije u Petrinji osudio sedam mladića (Boro, Brajković, Ilić, Mahler, Marić, Pećarina, Ramljak) na smrt, optužujući ih da su se udružili u neprijateljsku urotničku skupinu koja propagira ustaška načela i potiče borbu protiv NOP-a, iako se dijelom međusobno nisu ni poznavali. Kazna je 26. studenoga iste godine, odlukom Vojnog vijeća Vrhovnog suda DFJ, preinačena u višegodišnju robiju.¹⁰⁸ Ni deset osuđenika, među kojima je bio Slavko Fužinac, koji su uhićeni sredinom studenoga 1945. i koje je Vojni sud 43. divizije u Sloveniji osudio 31. prosinca 1945., očitito nisu tvorili organizaciju, nego samo skupinu nezadovoljnika. Unatoč tomu je jedan od njih, Anton Bujan, osuđen na smrt i smaknut.¹⁰⁹

Divizijski vojni sud u Bjelovaru osudio je 6. veljače 1947. tobožnju skupinu, koju da su sredinom ljeta 1946. organizirali Zvonimir Balta, Luka Vidaković i Stanko Perić. Njezini su članovi širili protujugoslavensku propagandu i uvjerali okolinu da su križari ozbiljna snaga, da je sukob Jugoslavije s jedne, te SAD i Velike Britanije s druge strane neminovan, a njegov rezultat bit će slom Jugoslavije i dolazak Mačeka na vlast.¹¹⁰

Okružni sud u Dubrovniku osudio je 14. lipnja 1949. Marinka Garbatija i Branka Brkanovića na zatvorsku kaznu, a nad malodobnim Bogdanom Jurišićem propisao zaštitnu mjeru pojačanog nadzora, jer da su u listopadu 1948. formirali organizaciju koja je podrivala postojeći poredak, te je u više navrata po dubrovačkim zidovima ispisala parole «ŽAP» («Živio Ante Pavelić!») i «parolu kojom se SKOJ izvrgava ruglu».

---

¹⁰⁵ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Zagrebu Ko-937/954-38 od 8. studenoga 1954.

¹⁰⁶ On će 1954. svjedočiti kako protiv Terzićeve skupine u Zagrebu, tako i protiv dubrovačke skupine u kojoj su osuđeni Frano Kolumbić, Niko Pušić, Augustin Franić, Damjan Pavlović, Trpimir Macan, Miho Valjalo, Petar Žuvela i Ante Jelavić.

¹⁰⁷ Jednom od istaknutih križarskih vođa, bojniku Anti Vrbanu, u lipnju 1946. dopisom se obratila navodna Hrvatska politička organizacija iz Slavonskoga Broda, koja očitito nije postojala, nego se iza tog imena skrivao Josip Dujić, predsjednik Hrvatske obrtne komore u doba NDH, koji se htio staviti na čelo križarskog pokreta. (Usp. Z. RADELIC, *Križari...*, n. dj., 100.-101.)

¹⁰⁸ AHDPZ, Potvrda Ministarstva pravosuđa Republike Hrvatske od 11. prosinca 1991. o presudi Vojnog suda udarne divizije II JA 938/45. Usp. Tomislav PEĆARINA, «Sjećanje na Veliku Pisanicu (Prof. Petru Grgcu)», *PZ*, (8) 1998., br. 76/77, srpanj-kolovoz 1998., 64.-65. U pismu autoru ovog članka od 4. ožujka 1998., T. Pećarina navodi kako smatra da je njegova glavna «krivica» u tome što je u doba rata bio glavni urednik časopisa *Među nama*.

¹⁰⁹ *Svjedočenje dvanaestorice*, n. dj., 46.-55.

¹¹⁰ AHDPZ, Presuda Divizijskoga vojnog suda u Bjelovaru, sud. br. 107/47 od 6. veljače 1947.

Također su u isto vrijeme «širili parolu o neizbježivosti rata[,] veličali snagu kapitalističkih država[,] ističući naročito snagu mornarice Engleske i atomsku bombu» itd.¹¹¹

Skupina hrvatskih mladića iz Podravine uhićena je u studenome i prosincu 1950. Osumnjičeni su da su kao pripadnici «ustaško-klerikalne organizacije» organizirano potkopavali novi poredak, pišući parole i dijeleći letke. Optužnicom koja je predana Vojnom sudu u Beogradu terete se Stjepan Šarampovec, Ivan Ljubić, Ignac Grahovac, Stjepan Dolenc, Božidar Vrtiprah, Đuro Petras, Stjepan Šandor, Ivan Furdek, Anđelka Ranilović, Milka Balaš, Ivan Radotić, Bolto Duga, Slavko Kumrić, Stjepan Igrec i Stjepan Seličanec, poznati prvak Velikoga križarskog bratstva u Međimurju, «što su oformili u Novigradu Podravskom ilegalnu, ustašku organizaciju, u vremenu od novembra 1946. Do novembra 1950. godine, radili na okupljanju neprijateljski raspoloženih elemenata, širili neprijateljsku propagandu, prikupljali i rasturali neprijateljski propagandni materijal, pisali po zidovima kuća neprijateljske parole, kidali izborne plakate i sakupljali oružje, a ovo sve u cilju nasilnog obaranja, postojećeg državnog i društvenog uređenja u Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji».¹¹² Prema kasnijim uspomnama jednog od optuženika, točno je, da su se neki od optuženika sastajali i kritički govorili o novom poredku, pa su i pisali parole (pretežno «ŽAP»), te su se u korespondenciji pozdravljali sa «Za Poglavnika i Dom spremni!», ali se mnogi optuženi međusobno nisu niti poznavali, a još manje su pripadali zajedničkoj organizaciji.¹¹³ Svih petnaest optuženika osuđeno je na jednodnevnom suđenju 14. travnja 1951. na ukupno 134 godine tamnice.¹¹⁴

Nije postojala organizirana skupina ni u slučaju devet sveučilištaraca, optuženih 1952. radi demonstrativnog pjevanja rodoljubnih pjesama na zagrebačkim ulicama nakon nogometne utakmice zagrebačkog «Dinama» i beogradske «Crvene zvezde» u prosincu 1951., koje su vlasti ocijenile «šovinističkom manifestacijom» upravljenom na «raspaljivanje nacionalne mržnje i razdora među narodima Jugoslavije». Bila je riječ samo o spontanom izrazu otpora protiv položaja Hrvata u komunističkoj Jugoslaviji. Svi su sveučilištarci proglašeni krivima i osuđeni na zatvorsku kaznu.¹¹⁵

Postojanje i djelovanje ovdje spomenutih skupina, kao i još brojnijih nespomenutih grupa i pojedinaca, jasno je govorilo o snažnom otporu na koji je jugoslavenski komunistički režim nailazio među Hrvatima. O tome svjedoči i izvješće koje je 30. svibnja 1952. načelniku III. uprave MUP-a NRH uputio Josip Špiranec, upravitelj lepoglavske kaznionice. On ocjenjuje da brojni osuđenici «pobuđuju ustašku ideju kod onih osuđenika koji su za ustaštvo osuđeni. Obećavaju povratak Pavelića i

---

¹¹¹ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Dubrovniku br. K-13/49-5 od 14. lipnja 1949.; Presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske br. Kž-470/49-3 od 15. srpnja 1949.

¹¹² Stjepan DOLENEC, «Nakon 38 godina u zagrljaju sa supatnicima», *PZ*, (7) 1997., siječanj 1997., 38.-39.

¹¹³ ISTI, «Uspomene Štefa Dolenca, (VI.), Zatočenik broj 2655», *PZ*, (10) 2000., br. 100-101, srpanj-kolovoz 2000.

¹¹⁴ ISTI, «Uspomene Štefa Dolenca, (VII.)», n. dj., *PZ*, (10) 2000., br. 102, rujan 2000.

¹¹⁵ Osuđeni su: Josip Majić, Vlade Vicić, Šime Dujmović, Ivan Rudec, Branimir Miletić, Boško Rožić, Vjekoslav Mikuličin, Vlade Palijan i Josip Božičević. (AHDPZ, Optužnica Okružnoga javnog tužilaštva Zagreb br. K-122/1952 od 16. siječnja 1952.; presuda Okružnog suda u Zagrebu K-35/1952 od 30. siječnja 1952. i presuda Vrhovnog suda NR Hrvatske Kž-444/1952-2 od 4. travnja 1952. Usp. uspomene jednog od sudionika: Vlade VICIĆ, «Zagrebačke demonstracije 1951.», *PZ*, god. XI./2001, br. 111 i 112-113.)

Mačeka[,] ističući da će ustrajnost i nepokolebljivost prema neprijatelju biti nagrađena. Rasipaju šovinističku mržnju zbog neriješenog nacionalnog pitanja, te tvrde da je hrvatski narod ugnjetavan. Govore da se seljaci prisilno tjeraju u zadruge, da su radnici slabo plaćeni i da cijene stalno rastu, što sve navješćuje skori preokret u zemlji. Oni čak fizički obračunavaju s pojedinim osuđenima koji pokazuju znakove popravljivanja, nazivaju ih cinkerima, izbjegavaju ih i izruguju. To dovodi do toga da oni koji bi revidirali moraju biti pasivni...»¹¹⁶

Katolička crkva kao čimbenik otpora

Obračun s križarima režim je odlučio iskoristiti i za obračun s drugim, u tom trenutku možda i opasnijim neprijateljem – Katoličkom crkvom. Crkva je režimu bila osobito na zubu. Iako je već tijekom rata bilo jasno da se i četnici i komunisti sustavno okomljuju na katoličke svećenike,¹¹⁷ trebala su proći desetljeća da se precizno utvrde imena svećenika i redovnika koje su jugoslavenski komunisti ubili tijekom rata i nakon njega.¹¹⁸ Taj broj je, prema nepotpunim podacima, dosegao 287 ubijenih svećenika, 201 redovnika, 54 bogoslova, sjemeništarca i laika iz raznih redovničkih zajednica, te 30 časnih sestara ili, ukupno, 601 žrtvu.¹¹⁹ Veliki broj hrvatskih katoličkih svećenika i redovnika pred jugoslavenskim je komunističkim režimom otišao u emigraciju.¹²⁰ Stotine i stotine svećenika i suđene su na montiranim političkim procesima i izložene teškim progonima.¹²¹

S obzirom na snagu i ugled Crkve u narodu, kao i njezin nadnacionalni značaj, komunisti su je pokušavali diskreditirati optužbama da se aktivno bori protiv njega ili da čak koordinira sve akcije protiv njega.¹²² Svećenici se pojavljuju kao optuženici već u prvim «križarskim» procesima. Primjerice, don Ivo Bjelokosić je skupa s Jakovom Andrijucijem osuđen već 18. lipnja 1945. zbog raspačavanja protudržavnih letaka i

---

¹¹⁶ A. FRANIĆ, *KPD Lepoglava – mučilište*, n. dj., 92.

¹¹⁷ Draganović je popis katoličkih svećenika, redovnika i redovnica koje su poubijali četnici i partizani donio već 1943. (Krunoslav DRAGANOVIĆ, «Hrvatske biskupije. Sadašnjost kroz prizmu prošlosti», u: *Croatia sacra. Arhiv za crkvenu povijest Hrvata*, god 11-12, br. 20-21., Svečani broj u čast prve godišnjice Nezavisne Države Hrvatske, Izd. Hrvatska bogoslovska akademija u Zagrebu, Zagreb, 1943., 101.-102., 119., 123- 124.).

¹¹⁸ Pastirsko pismo katoličkih biskupa Jugoslavije od 20. rujna 1945. posebno upozorava na dotad nezapamćene progone katoličkih svećenika: 243 su ubijena, 169 je u zatvorima i logorima, a 89 je nestalih. Tomu treba pribrojiti 19 ubijenih klerika, 3 ubijena redovnika i četiri časne sestre.

¹¹⁹ J. BATELJA, *Crna knjiga*, n. dj., LI. Usp. A. BAKOVIĆ, *Svećenici žrtve rata i poraća*, n. dj.

¹²⁰ U Hrvatskome državnom arhivu čuva se primjerak Memoranduma kojega su američkom predsjedniku Eisenhoweru 15. lipnja 1954. uputila 143 hrvatska katolička svećenika iz emigracije. U Memorandumu se obrađuje položaj hrvatskog naroda i Katoličke crkve u Jugoslavije, a priložen mu je niz dokumenata. Na istom se mjestu nalaze i podatci o represivnim mjerama koje je UDB-a poduzela povodom tog Memoranduma, kao i «Popis hrvatskih katoličkih sveštenika u emigraciji» s ukupno 1083 imena. (Trebalo napomenuti da nisu svi hrvatski svećenici na Zapadu imali status političkih bjegunaca, nego su mnogi kao misionari pastorizirali hrvatske političke i ekonomske izbjeglice.) Poimence su nabrojani prekršajno gonjeni svećenici, kao i 17 svećenika kojima je oduzeto jugoslavensko državljanstvo (Hrvatski državni arhiv, f. 310 – Komisija za odnose s vjerskim zajednicama (dalje: HDA, KOVZ), kut. 341.

¹²¹ Usp. izvadak iz bibliografije u bilj. 7.

¹²² U rujnu 1945. Andrija Hebrang je u predizbornom govoru u Zagrebu izjavio, između ostalog: «Pod skutom klerikalne reakcije okupljaju se mačekovci, križari, ustaše, pa i četnici...» (Nada KISIĆ-KOLANOVIĆ, *Hebrang. Iluzije i otrežnjenja*, Zagreb, 1996., 145.

pomoći križarima.¹²³ Zapravo se radilo o tome da se Bjelokosić, s još nekim dubrovačkim svećenicima, suprotstavio pokušaju partizanskih vlasti da u Dubrovniku, nakon što je izvršen pokolj velikog broja svećenika i civila, upriliče proslavu blagdana Sv. Vlaha i tako se prikažu zagovornicima slobode vjeroispovijedi.¹²⁴ Fra Sebastijan Šantalab osuđen je 1945. u Bjelovaru sa Zvonimirom Žagijem radi raspačavanja letaka koji su zaplijenjeni kod Žagija, a kojima se hrvatski narod poziva na ustanak.¹²⁵

Pastirsko pismo, koje je Biskupska konferencija objavila 20. rujna 1945. ubrzalo je obračun koji je ionako bio neminovan zbog nepomirljive suprotstavljenosti jugoslavenskoga komunističkog režima i Crkve u Hrvata. Novu i još oštriju kampanju protiv Crkve najavio je 15. prosinca 1945. Vladimir Bakarić, a CK KPJ i CK KPH dogovorili su uhićenje i nadbiskupa Stepinca.¹²⁶ U sklopu priprema za to uhićenje i suđenje Stepinca, što je trebalo označiti konačni obračun s Crkvom, svim se silama pokušava oslabiti položaj i ugled Crkve. Radi toga se, u vrijeme kad je križarskih pokret bio na vrhuncu, u veliki broj suđenja križarima ili njihovim jatacima upleću katolički svećenici, redovnici i redovnice.

Časna sestra Florentina Cerovski osuđena je s većim brojem osoba pred Okružnim narodnim sudom u Bjelovaru 10. prosinca 1945. na petnaest godina zatvora, jer da joj je također optužena časna sestra Nenada Zvonar prenijela pismo križarskog vođe Martina Nemeca, na što je ona križarima u šumi poslala nekoliko paketa sanitetskog materijala.¹²⁷ Tridesetak je osoba uhićeno početkom siječnja 1946. u Bosanskom Brodu i okolici. Među njima su bile i dvije časne sestre, iako – prema kasnijem svjedočenju jedne od njih – s ostalima nisu imale zapravo nikakve veze. Od osumnjičenih se redovnica tražilo da optuže bosanskobrodskog župnika za protudržavnu djelatnost.¹²⁸ Nakon osude izrečene 1. lipnja 1946. dvije su redovnice na održavanje kazne prebačene u Zenicu, gdje su zatekle još 28 redovnica osuđenih za slične optužbe: četrnaest redovnica iz Sarajeva, dvije iz Žepča, tri iz Banja Luke, dvije iz Doboja, tri iz Mostara, jedna iz Brčkoga itd.¹²⁹

Zagrebačkog se nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca također pokušalo uplesti u neposredne veze s križarima, zahvaljujući činjenici da je na razgovor u Nadbiskupskom dvoru primio istaknutoga ustaškog dužnosnika Eriha Lisaka, koji je došao pod lažnim imenom. Također se moglo dokazati kako su na Kaptolu primljena dva pisma generala Ante Moškova, kako su prikupljeni lijekovi za križare te je na koncu blagoslovljena i jedna križarska zastava. Tijekom suđenja spominjali su se i drugi slučajevi u kojima su svećenici navodno pomagali križare,¹³⁰ a takvih je slučajeva priličan broj.¹³¹ Neki

¹²³ Presuda Vojnog suda za Oblast Dalmacije – Vijeća kod Komande područja južne Dalmacije br. 164/45 od 18. lipnja 1945. objavljena je u knjizi Bjelokosićevih uspomena: I. BJELOKOSIĆ, *Svećenik...*, n. dj., 161.-162.

¹²⁴ Izjava dr. A. Franića autoru, 6. listopada 2007.

¹²⁵ Zvonimir ŽAGI, «Moja mladost provedena u robijašnicama Jugoslavije: I. dio – Osvrt na logor Velika Pisanica», *PZ*, (6) 1996., br. 57., prosinac 1996., 21.-22.

¹²⁶ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 138.-139.; Opš. Miroslav AKMADŽA, «The Position of the Catholic Church in Croatia 1945-1990», *Review of Croatian History*, 2/2006, No. 1, 89.-115.

¹²⁷ AHDPZ, Presuda Okružnoga narodnog suda u Bjelovaru K.z. 239/45 od 10. prosinca 1945. Obavijest KPD Slavonska Gradiška br. 6591/1954 od 29. studenoga 1954.

¹²⁸ E. MEHMEDAGIĆ, «Razgovor sa sestrom Zvezdanom», n. dj.

¹²⁹ Č. s. Zvezdana (Jelka) VUK, «Kako su me odgajali za urodu», *PZ*, (6) 1996., br. 57, prosinac 1996., 39.-41.

¹³⁰ Milan STANIĆ [uredio], *Suđenje Lisaku, Stepincu, Šaliću i družini, ustaško-križarskim zločinima i njihovim pomagačima*, Zagreb, 1946.

optuženici u procesu zagrebačkom nadbiskupu osuđeni su na smrt, drugi na višegodišnju robiju, dok je sam Stepinac osuđen na šesnaest godina tamnice.

U to se vrijeme vode desetci postupaka protiv svećenika. Presudom Vojnog suda XXVII. streljačke divizije br. 203/45 od 30. prosinca 1945. u Sarajevu je na smrt osuđeno 13 osoba na čelu sa Zvonkom Lakatošom, dok je još 19 osoba dobilo visoke vremenske kazne. Na teret im je stavljeno da su po napatku katoličkog svećenika Čondrića utemeljili organizaciju kojoj je bila zadaća pomagati križarima u sjeverozapadnoj Bosni. Osim tiskanja i raspačavanja proturežimskih letaka («Dolje krvavi Staljin, dolje krvavi Tito, živila Hrvatska!»), navodno su pripremali pomoć križarima koji su planirali napad na grad Tuzlu i oslobađanje velikog broja političkih zatvorenika zatočenih u tamošnjem zatvoru.¹³² U ovom je slučaju doista u ljeto 1945. formirana organizacija koja je tražila dodire s križarima.¹³³ Paralelno s tim postupkom, Vojni sud u Tuzli osudio je fra Efrema Ćosića, fra Ljudevita Josića, fra Ljudevita Bralića i još sedam civila, zbog protudržavnog udruživanja i pomoći križarima.¹³⁴

Pred Okružnim sudom u Varaždinu održano je od 20. kolovoza do 7. rujna 1946. suđenje Dragutinu Gazivodi i dr. Među deseticom optuženika nalazila su se i četiri svećenika, a osuđeni su za veze s križarima i emigracijom, prikupljanje oružja itd.¹³⁵ Pater Anselmo Canjuga osuđen je krajem svibnja 1947. s velikom skupinom civila, također radi pomaganja križara.¹³⁶ Iako su tjelesna nasilja nad optuženicima bila svakodnevna, posjedovanje, čitanje i širenje Pastirskog pismo znalo je biti povodom osobito teškoga fizičkog zlostavljanja osumnjičenika.¹³⁷ Okružni narodni sud u Zadru presudom br. K-85/47 od 26. svibnja 1947. osudio je don Eugena Konatića i još pet osoba zbog protunarodnog rada, širenja lažne propagande i podrivanja države i režima.¹³⁸ Okružni sud u Subotici u ožujku 1948. osudio je tri skupine Hrvata, optuženih da pripadaju «ustaško-križarskoj terorističkoj organizaciji»: presudom br. K-95/48 od 17. ožujka 1948. osuđeni su Vojislav Pešut i još deset osoba, među kojima su tri svećenika; presudom br. K-104/48 od 24. ožujka 1948. osuđeni su Marija Čović i još osam osoba, među kojima su također tri svećenika, a presudom K-108/48 od 25. ožujka 1948. osuđeni

---

¹³¹ Usp. Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 139.-153.

¹³² AHDPZ, Presuda Vrhovnog suda FNRJ, II. sud. br. 75/46 od 6. veljače 1946. Tom su drugostupanjskom odlukom kazne u određenoj mjeri ublažene, pa je potvrđena samo smrtna osuda Z. Lakatoša, dok je u pogledu ostalih preinačena na dvadeset odnosno deset godina tamnice. Ta presuda, kao i prvostupanjska odluka Vojnog suda 27. streljačke divizije, sud. br. 203/45 od 30. studenoga 1945., s opširnim uspomnama jednog od osuđenika, objavljena je i u: T. OBRDALJ, *Jedan život...*, n. dj. Usp. Anton FERENC – T. OBRDALJ, «Anton Bilela – In memoriam», *PZ*, (11) 2001., br. 119., veljača 2002., 45.

¹³³ T. OBRDALJ, *Jedan život...*, n. dj., 56.-59.

¹³⁴ Faksimil vijesti o tom suđenju, datirane 3. veljače 1946. i objavljene u *Sarajevskom dnevniku*, donosi T. OBRDALJ, *Jedan život...*, n. dj., 127.

¹³⁵ Vlado HAJNIĆ, «Pripreme za obračun s nadbiskupom Stepincem», *PZ*, (9) 1999., br. 85, travanj 1999., 21.-22.; ISTI, «Zatvorske uspomene (I.)», *PZ*, (9) 1999., br. 91, listopad 1999., 48.

¹³⁶ «Fra Anselmo Canjuga», *Blaženi Alojzije Stepinac*, 10/2003, br. 1, 34.

¹³⁷ Lj.[ubica] P.[AVIČIĆ], «Kako je izgledala briga komunista za djecu», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 9., 39.-40.

¹³⁸ AHDPZ, Presuda Okružnoga narodnog suda u Zadru br. K-85/47 od 26. svibnja 1947. Usp. Bruno ZORIĆ, «Progon katoličkih svećenika», *PZ*, (12) 2002., br. 128, studeni 2002., 37.-39. Nekrolog don E. Konatiću, s nekoliko zanimljivih podataka, objavljuju Ive Livljanić i B. Zorić u *PZ*, (16) 2006., br. 172-173, sranj-kolovoz 2006., 59.

su Tome Vukmanov i još šest osoba.¹³⁹ Župniku u Drinovcima u Zapadnoj Hercegovini, fra Ratimiru Kordiću, osumnjičenom za pomoć hercegovačkim križarima, u župni su stan podmetnute dvije vojničke puške, tri bombe i 26 metaka, slijedom čega je 1949. osuđen na šest godina tamnice.¹⁴⁰

Crkvu se htjelo povezati i s drugim oblicima otpora, osim križarskoga. Pokušavalo se dokazati da je zagrebački Kaptol bio povezan s organizacijom TOHO, iako takve veze doista nije bilo.¹⁴¹ Spomenut je slučaj kad se splitskog biskupa Bonefačića nastojalo povezati s članovima splitske organizacije HOP.¹⁴² I kod suđenja dvjema dubrovačkim skupinama 1947. katoličke se svećenike pokušavalo prikazati kao prave poticatelje ilegalnoga proturežimskog rada.

Prema službenim državnim podatcima, samo 1947. je ubijeno sedam, fizički napadnuto devet, a uhićeno 74 svećenika, od čega je njih 25 uhićeno zbog suradnje s «ustaško-križarskim odmetnicima».¹⁴³ Poznat je slučaj kamenovanja jednog svećenika,¹⁴⁴ a čak i nakon više od deset godina nakon svršetka rata, splitski je nadbiskup dr. Frane Franić bio žrtva kamenovanja i insceniranih pokušaja linča.¹⁴⁵ Američki diplomati pri Sv. Stolici zabilježili su 14. veljače 1948.: «U Jugoslaviji su sada u zloglasnom starogradiškom zatvoru utamničena u svemu 104 katolička svećenika. Ovaj broj predstavlja porast od 20 svećenika od zadnja dva mjeseca...»¹⁴⁶ Prema sačuvanom «Pregledu osuđenih svećenika, časnih sestara i crkvenih funkcionera svih vjeroispovijedi na teritoriji NRH od 1944. do 1951. godine», u tom je razdoblju osuđeno 206 rimokatoličkih svećenika, 15 rimokatoličkih bogoslova, 15 rimokatoličkih časnih sestara, tri grkokatolička i 13 pravoslavnih svećenika, dvije pravoslavne monahinje, jedan funkcioner evangeličke, dva funkcionera muslimanske, sedam funkcionera adventističke vjerske zajednice i sedam funkcionera Jehovinih svjedoka.¹⁴⁷ No taj poimenični popis nije cjelovit, jer se na njemu ne nalaze brojna imena svećenika za koje je poznato da su osuđivani. Također je nužno napomenuti, da je postupak kojemu su stotine katoličkih svećenika bili podvrgnuti u logorima i zatvorima bio brutalniji onoga primjenjivanoga prema osuđenim civilima.¹⁴⁸

Vrlo često su presude protiv svećenika, optuženih za sudjelovanje u križarskom pokretu ili za pomoć križarima, sadržavale priznanja svećenika. No, oni su u križarskim

---

¹³⁹ M. DULIĆ, «Da se ne zaboravi», n. dj. A. SEKULIĆ, «Dvije subotičke presude», n. dj. M. Čović navodi kako je istragom bilo obuhvaćeno oko 200 ljudi. (M. ČOVIĆ, *Sjećanje – svjedočenje*, n. dj., 44.)

¹⁴⁰ Fra Ratimir KORDIĆ, *Fratar narodni neprijatelj*, Zagreb, 1995.

¹⁴¹ Usp. Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 136.

¹⁴² M. K. ŠANIĆ, «Imala je samo 10 godina», n. dj.

¹⁴³ Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 140.

¹⁴⁴ Riječ je o pokušaju ubojstva prominskog župnika Mirka Validžića Čelkanovića, koji je u Oklaju kamenovan 17. veljače 1946., ali je čudom preživio. (P. P. COTA, *Svjedočenja*, Zagreb, 1994., 134.)

¹⁴⁵ Branko MADUNIĆ, «Msgr. dr. Frane Franić, nadbiskup u mirovini: Nikad nisam posumnjao u svoju svećeničku misiju», *Nedjeljni vjesnik*, 16. veljače 1997., 7.

¹⁴⁶ J. BATELJA, *Crna knjiga*, n. dj., LXI.

¹⁴⁷ HDA, f. 310 – KOVZ, kut. 341.

¹⁴⁸ Za logor u Viktorovcu kod Siska i zatvor u Staroj Gradiški, usp. P. P. COTA, *Svjedočenja*, n. dj., 118., 129.-133. O posebnom postupku prema svećenicima svjedoči i S. Radičević, dugogodišnji zatvorenik u Staroj Gradiški i Lepoglavi. (S. RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, n. dj., 64.-67.) Podjednako je bilo u zatvorima u Sarajevu, Zenici i Foči, kako potvrđuje H. Zilić, pripadnik organizacije «Mladi Muslimani» (Hadžibeg ZILIĆ, «Sjećanje na zatvorske dane», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 17-18., studeni 1991., 45.-46.)

aktivnostima zapravo sudjelovali vrlo rijetko, pa takva priznanja treba uzimati s krajnjim oprezom.¹⁴⁹

Jedan od najspektakularnijih procesa u to vrijeme bio je postupak protiv šest svećenika iz Franjevačkog samostana Gospe Lurdske u zagrebačkoj Vrbanićevoj ulici i tri civila.¹⁵⁰ Optuženi su za neprijateljsko udruživanje od svibnja 1946. i održavanje veza s fra Jozom Mikulićem koji je tobože ilegalno došao iz emigracije, te im dao eksploziv kojim bi se u zrak digla obližnja tvornica «Gaon» na Zavrtnici.¹⁵¹ Tijekom istrage, UDB-a je uspjela pribaviti priznanja niza osumnjičenika. Ta priznanja nisu imala poslužiti samo za optuženje i suđenje konkretne skupine, nego su trebala kompromitirati Crkvu uopće.¹⁵² Presudom Okružnog suda za grad Zagreb br. K-3757/47 od 28. srpnja 1947. na smrt su osuđeni Vodanović, Rajić, Matošić i Salamun, koji su – nakon što je Vrhovni sud NR Hrvatske presudom Kž-1730/47 od 13. kolovoza 1947. potvrdio prvostupanjsku odluku - uskoro i smaknuti, dok su ostali dobili visoke vremenske kazne. Nakon sloma komunizma dokazalo se da ono što su optuženici u istrazi priznali, nije bila istina: fra Jozo Mikulić nije dolazio u Zagreb, pa im nije ni mogao donijeti eksploziv. Kako je izriekom priznao jedan od glavnih istražitelja, čitava je «Operacija Gaon» bila namještaljka UDB-e.¹⁵³

Divizijski vojni sud u Banja Luci presudom sud. br. 446/47 od 17. srpnja 1947. osudio je Janju Džaja i još šest osoba, nalazeći da su u proljeće 1946. u Banja Luci pripadali «fašističkoj organizaciji, koja je imala za cilj obaranje ili ugrožavanje ustavnog poredka FNRJ». Prvooptuženica je bila zamjenica predstojnice banjalučkog samostana sestara Klanjateljica Predragocjene Krvi Kristove,¹⁵⁴ te je, prema presudi, kojom su osuđene još dvije časne sestre, upravo ona potaknula osnivanje organizacije u koju su pristupile i njezine susestre Slavka Matijanić i Inviolata Anić, inače predstojnica samostana. Njihova djelatnost sastojala bi se u pribavljanju i umnožavanju letaka «subverzivne sadržine», pomaganju križara u šumi na razne načine, pa čak i u pokušaju pribavljanja oružja i strjeljiva. Većina ilegalnih sastanaka se, prema optužnici, održavala u samostanu. Prema rukopisnim napomenama na primjerku presude koji se nalazi u AHDPZ, a koje nesumnjivo potječu od jedne od osuđenih redovnica, zapravo nijedna od inkriminacija nije bila točna, osim primanja «10 primjeraka letaka u vezi izbora». Iz tih se rukom pisanih marginalija dade zaključiti, da je optuženike na to navela ženska osoba po imenu Zdenka, koja se u presudi spominje kao «bivša ustaška dužnosnica» (premda

¹⁴⁹ Usp. Z. RADELIĆ, *Križari...*, n. dj., 131.

¹⁵⁰ Optuženi su gvardijan i župnik fra Matej Vodanović, kapelan fra Serafin Rajić, bivši župnik fra Albert Bukić, kapelan i kateheta fra Josip Visković, bivši gvardijan fra Leonardo Bajić i provincijal fra Petar Grabić, te civili Ivica Matošić, Ivan Salamun i Jolanda Bauer. Na kraće su vrijeme bili uhićeni i neki drugi redovnici (poput fra Ante Antića) i časne sestre.

¹⁵¹ Opš. Jakša KOPIĆ, «Kako je grupa franjevaca optužena za špijunsku djelatnost i sabotažu», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 16, kolovoz 1991., 16.-17.; Vesna ROLLER: «Nisam pristao na kompromis s komunistima (Interview: fra Josip Visković)», *Zatvorenik*, (3) 1992., br. 24-25, 7.-8.; fra Josip VISKOVIĆ, *Sjećanja s robije*, Zagreb, 1994.; fra Petar BEZINA, *Franjevci...*, n. dj.; fra Stjepan ČOVO, *Fra Leonard Bajić. Mučenik za vjeru i domovinu*, Split, 2003. Slučaj je literarno obradio fra Ante Čavka, u romanu *Operacija Gaon* (Primorski Dolac, 2006.), u kojem su objavljeni i pojedini dijelovi sudskog spisa.

¹⁵² To je, nema sumnje, bio razlog da se, primjerice, istražni zapisnici koji sadrže priznanje franjevačkog provincijala fra Petra Grabića uvrste u spis protiv nadbiskupa Stepinca (HDA, Spis Vrhovnoga suda NR Hrvatske, Stup 6/46 – Suđenje Lisaku, Stepincu i dr.)

¹⁵³ P. BEZINA, *Franjevci...*, n. dj., 255.-276.

¹⁵⁴ U izvorniku piše da je prvooptuženica bila «sestra redovnica u samostanu 'Predragocene krvi Isusove'».

joj se prezime uopće ne navodi!), a koja se zapravo pokazala kao provokator jugoslavenske obavještajne službe.¹⁵⁵

Pred Okružnim sudom u Šibeniku 7. prosinca 1947. u jednom je danu okončano suđenje fra Julijanu Ramljaku, Josi Šariću, Filipu Grabovcu, Dragutinu Božiću, Križanu Gotovcu, Duji Šariću i Boži Skeji. Optuženi su za pomoć križarima i podriivanje državnog poredka. Dok je bio na izdržavanju osmogodišnje kazne, fra J. Ramljak je ponovno optužen i 17. kolovoza 1948. osuđen na novu, jedinstvenu kaznu od 18 godina, jer da je, između ostaloga, u siječnju 1947. organizirao oružani napad na skladište baruta rudnika Siverić. Ništa od svega toga nije bilo točno: nije postojala nikakva protudržavna organizacija, niti su optuženici poduzimali kakve subverzivne aktivnosti. Sav se njihov zločin svodio na pasivni otpor jugoslavenskome komunističkom režimu.¹⁵⁶

Bilo je, ipak, i slučajeva kad su svećenici i bogoslovi doista aktivno sudjelovali u ilegalnom otporu režimu. Sredinom rujna 1950. UDB-a je uhitila 40 zagrebačkih bogoslova, dva svećenika i nekoliko civila koji su s bogoslovima bili povezani. Istraga je trajala sve do polovice svibnja iduće godine, kad je Javno tužništvo za grad Zagreb podiglo optužnicu br. B-283/1951 od 17. svibnja 1951. Njom je obuhvaćeno 14 bogoslova (Stjepan Novak, Vladimir Šubat, Mate Selak, Gabrijel Sakač, Stjepan Plantak, Silvije Brezovnjački, Antun Grivec, August Korpar, August Horvat, Marijan Grgić, Gustav Kuzmić, Milan Balenović, Franjo Muren, Ignatije Hrastić) i dva svećenika (Josip Salač i Franjo Talan). Optuženi su da su u veljači 1950. osnovali tajnu organizaciju pod nazivom Hrvatski narodni otpor (HNO), kojoj je bio cilj da propagandnim putem izazove otpor, pa i oružani ustanak protiv državnoga i društvenog poredka. Organizacija je imala pravilnik, a njezini su članovi polagali prisegu. U sklopu svoga ilegalnog djelovanja, organizacija je pripremila, izradila i raspala niz letaka neprijateljskog sadržaja, te je predstavnicima vlasti na nižim razinama uputila niz pisama u kojima im se prijeti ubojstvom. Kao potpisnik tih pisama, umnoženih u stotinjak primjeraka i odaslanih na brojne adrese, naznačen je Vrhovni zapovjednik Glavnog odbora Narodnog otpora Hrvatske. Članovi HNO-a su također razmjenjivali nepoćudnu literaturu, pisali rodoljubne («ustaške») pjesme (uključujući i one u kojima se veliča NDH i Ante Pavelić) te ih recitali u različitim zgodama. Slavili su obljetnicu proglašenja NDH i pritom u učionici izvjesili Pavelićevu sliku.¹⁵⁷ Izvedeni su pred Okružni sud u Zagrebu, koji ih je 16. lipnja 1951. proglasio krivima i kaznio visokim kaznama strogog zatvora s prisilnim radom. Ukupno su dobili 92 godine.¹⁵⁸ Većina inkriminacija odgovarala je činjenicama, potvrđuje jedan od osuđenika u tom postupku, koji naglašava kako su svi osuđenici bili «sjemeništarci, s osmogodišnjim boravkom u sjemeništu i s dvije, tri ili četiri godine bogoslovije. To znači da nismo bili neki samo nadobudni mladići, nego smo bili zreli ljudi s jasnim idejama da se treba boriti protiv režima, koji je svim sredstvima uništavao sve što je hrvatsko, a na najjačem udaru bila je Katolička crkva, njezino vodstvo, njezin podmladak, pa čak i svi koji su se smatrali vjernicima».¹⁵⁹

¹⁵⁵ AHDPZ, Divizijski vojni sud u Banja Luci, presuda sud. br. 446/47 od 17. srpnja 1947. U rukom pisanim marginalijama na primjerku presude u AHDPZ ta se «neka Zdenka» poistovjećuje s Mirom Krajčić, suradnicom OZN-e.

¹⁵⁶ Opš. fra J. RAMLJAK, *Nečastiva urota*, n. dj.; ISTI, *Nečastiva urota II.*, n. dj.

¹⁵⁷ AHDPZ, Optužnica Javnog tužništva za grad Zagreb br. B-283/1951 od 17. svibnja 1951.

¹⁵⁸ AHDPZ, Presuda Okružnog suda u Zagrebu K-209/51-8 od 16. lipnja 1951.

¹⁵⁹ S. PLANTAK, «Proces protiv zagrebačkih bogoslova», n. dj., (VI.). Plantakove uspomene s ključnim dokumentima iz ovog postupka objavljene su u pet nastavaka u *PZ*, br. 143-147.

Režim je uzvratio još žešće: idućih će godina biti insceniran niz procesa kojima je svrha bila onemogućiti djelovanje Katoličke crkve, suđenjem svećenicima, zatvaranjem njezinih sjemeništa i sl.

Poseban oblik pritiska bila su tzv. staleška udruženja, koja su trebala navesti svećenstvo na kolaboraciju s režimom. Pokušavajući privoljeti zatočene katoličke svećenike na pristup Staleškom udruženju svećenika, starogradiškim je uznicima u kolovozu 1952. dostavljeno pismo, u kojem se to udruženje hvali kako se založilo za poboljšanje položaja onih zatočenih svećenika, koji su «svojim radom i zalaganjem pokazali da su se popravili». Manji je broj svećenika odgovorio na ovo pismo – i ti su 29. studenoga 1953. amnestirani – dok je većina slijedila stajalište hijerarhije, koja je osnivanje udruženja oštro osudila.¹⁶⁰ Navlas istim sredstvom poslužio se i režim u BiH, obećavajući olakšice i amnestiju zatočenim svećenicima, ako pristupe Udruženju katoličkih svećenika za BiH «Dobri Pastir».¹⁶¹

Zaključak

Uspostava komunističke Jugoslavije bila je praćena masovnim pokoljima, neslobodom, političkim zatvorenicima, nasiljem i glađu. Radi toga se režim od prvih dana suočavao s pasivnim otporom prema svim pokušajima da društvo oblikuje u skladu s boljševičkom ideologijom. Osim toga pasivnog otpora, tijekom čitavog postojanja komunističke Jugoslavije, doslovce do njezina zadnjeg hroptaja, vlasti su bile suočene i s političkim, a povremeno i oružanim otporom velikog broja pojedinaca i skupina u Hrvatskoj i BiH. Zasad nema istraživanja koja bi pouzdano govorila o tome, postoje li bitne razlike u načinu na koji su se prema toj ideologiji odnosili pripadnici različitih naroda i vjeroispovijedi u Hrvatskoj i BiH, ali i nepotpuni statistički podatci o osobama likvidiranim nakon Drugoga svjetskog rata i o političkim zatvorenicima, s velikom vjerojatnošću upućuju na zaključak da su hrvatski katolici bili razmjerno najmanje skloni kompromisu s komunističkom ideologijom i režimom.

Upravo Hrvati nastavljaju oružanu borbu protiv komunističke Jugoslavije i nakon sloma NDH. Ključnu ulogu u toj borbi imaju križarske skupine, koje nastavljaju pružati ograničeni oružani otpor, očekujući da predstoji svjetski sukob demokratskih i komunističkih zemalja, u kojem će Hrvatska, zbog svoje tradicionalne europske orijentacije, dijelom i uz pomoć hrvatske političke emigracije, biti oslobođena i ponovno uspostavljena kao država. Iako je jugoslavenskom režimu trebalo nekoliko godina da ga skrši, a više od deset godina da ga potpuno dotuče, križarski je pokret bio osuđen na neuspjeh, jer su masovni pokolji na kraju rata i brutalna represija režima onemogućile

---

¹⁶⁰ S. RADIČEVIĆ, *Robijaševi zapisi*, n. dj., 66.-67.

¹⁶¹ Fra Tvrtko BAN, «Kolaboracionisti komunisti», *Zatvorenik*, (2) 1991., br. 9, 28. siječnja 1991., 46.-47. Međutim, u BiH je režim polučio više uspjeha: isti autor navodi kako je 1990., pred raspad Jugoslavije, u tom udruženju bilo 95 posto bosanskih franjevac «i to svi mladi i većina starih». Razlozi drugačijih posljedica osnivanja staleških udruženja u Hrvatskoj i BiH brojni su i složeni, ali izlaze izvan okvira ove rasprave. Vidi: J. KRIŠTO, «Korisne budale, svjesni suradnici ili mudri manipulatori? Udruženje katoličkih svećenika BiH 'Dobri pastir'», *Fra Ferdo Vlačić, vizionar i patnik. Spomenica*, ur. fra Robert Jolić, fra Gabrijel Mioč i Marija Vukadin, Tomislavgrad, 2005., 81.-101. Članak je serijaliziran u sarajevskom *Katoličkom tjedniku*, br. 21-25, 28. svibnja – 25. lipnja 2006. Vidi također polemiku koja je uslijedila u istome tjedniku između autora članka i nekih bosanskih franjevac

vojnopolitičku pobjedu na unutarnjem planu, dok su međunarodne okolnosti – kao i u ranijim razdobljima – bile potpuno nesklone uspostavi neovisne Hrvatske.

Usporedno s križarskim pokretom, već od proljeća 1945. diljem Hrvatske niču deseci ilegalnih skupina hrvatskih seljaka, radnika, službenika, srednjoškolaca i sveučilištaraca, koji na različite načine demonstriraju svoj otpor komunizmu i jugoslavenskoj državnoj misli. Slično kao i kod križarskog pokreta, jugoslavenske vlasti povremeno i mjestimice izmišljaju postojanje takvih skupina, kako bi postigle različite ciljeve. Time u prvom redu eliminiraju potencijalno opasne pojedince. S druge strane, time legitimiraju uvođenje sve represivnijeg režima i stječu sredstvo za postizanje vanjskopolitičkih probitaka, kao što je laviranje u odnosima s Istokom i Zapadom, te obračun sa Svetom Stolicom, budući da se Katolička crkva dugoročno pokazala jedinim ozbiljnim i organiziranim protivnikom komunističkoga režima.

Svi ti oblici otpora nisu bili dovoljni da sami po sebi skrše komunistički režim i razbiju Jugoslaviju. No, njihova sustavnost i dugotrajnost nedvojbeno svjedoči, da borba za postignuće tih ciljeva nikad nije prestala.